



ПБ6 516



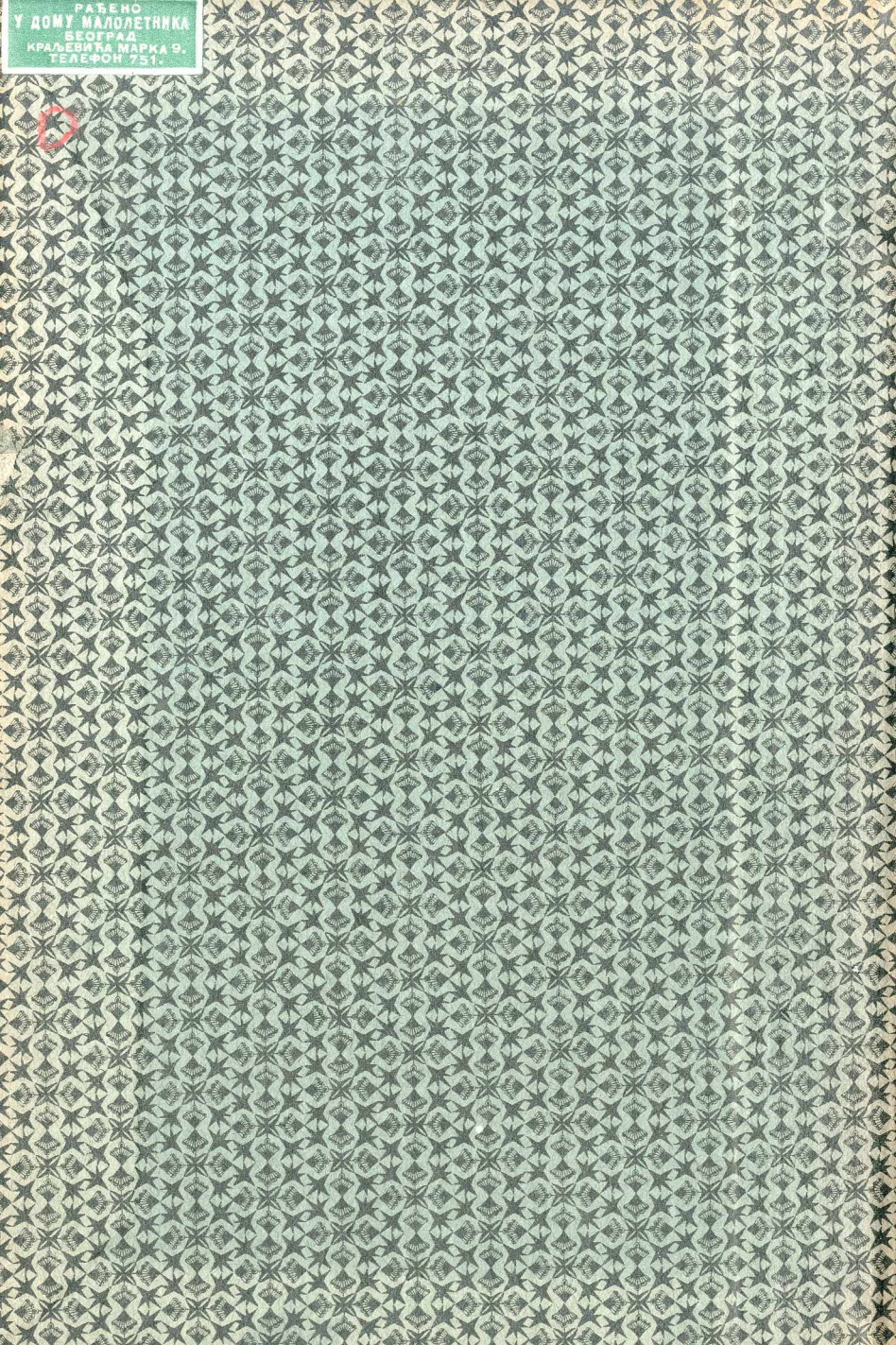
560045520

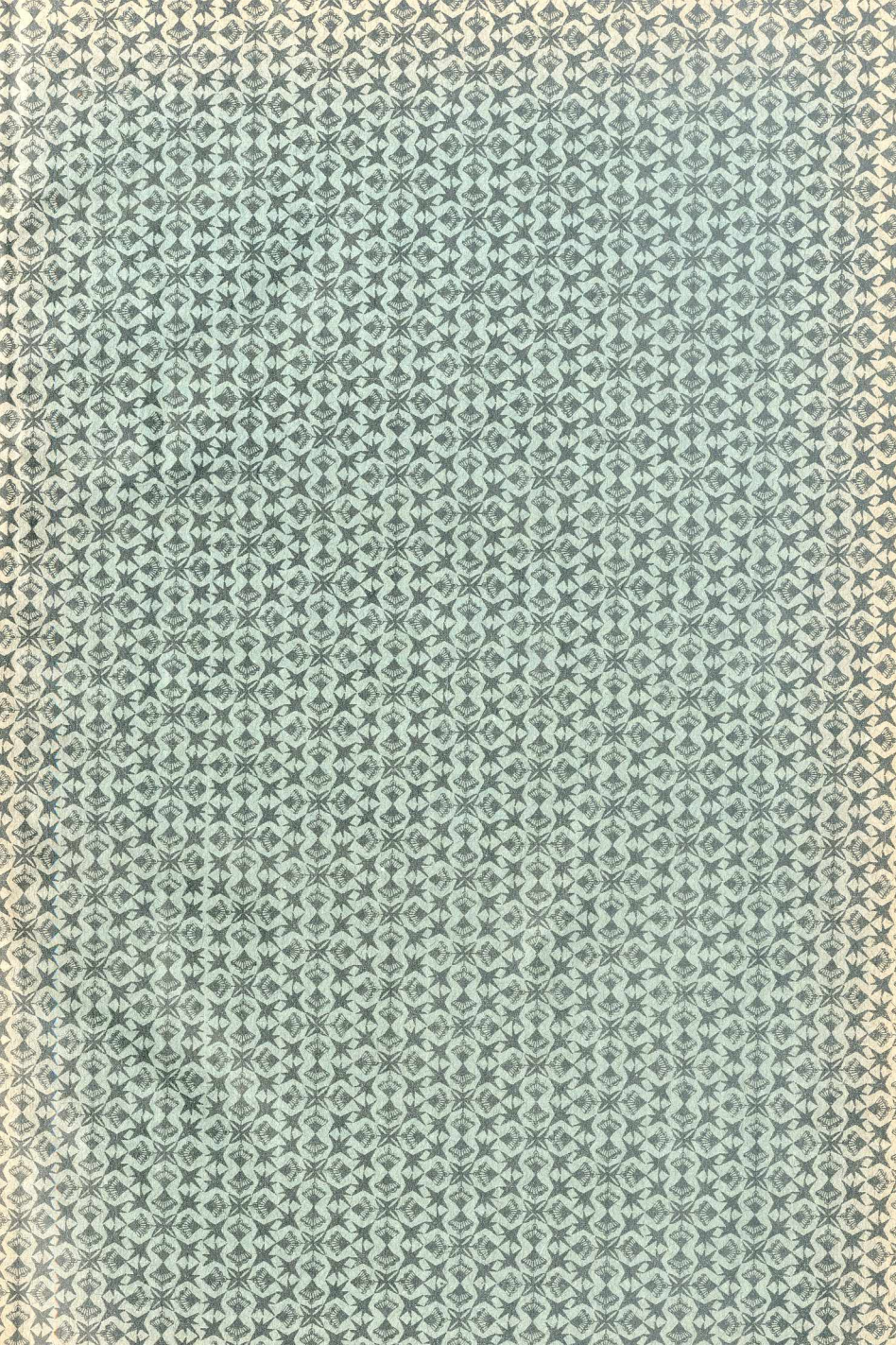
COBISS •

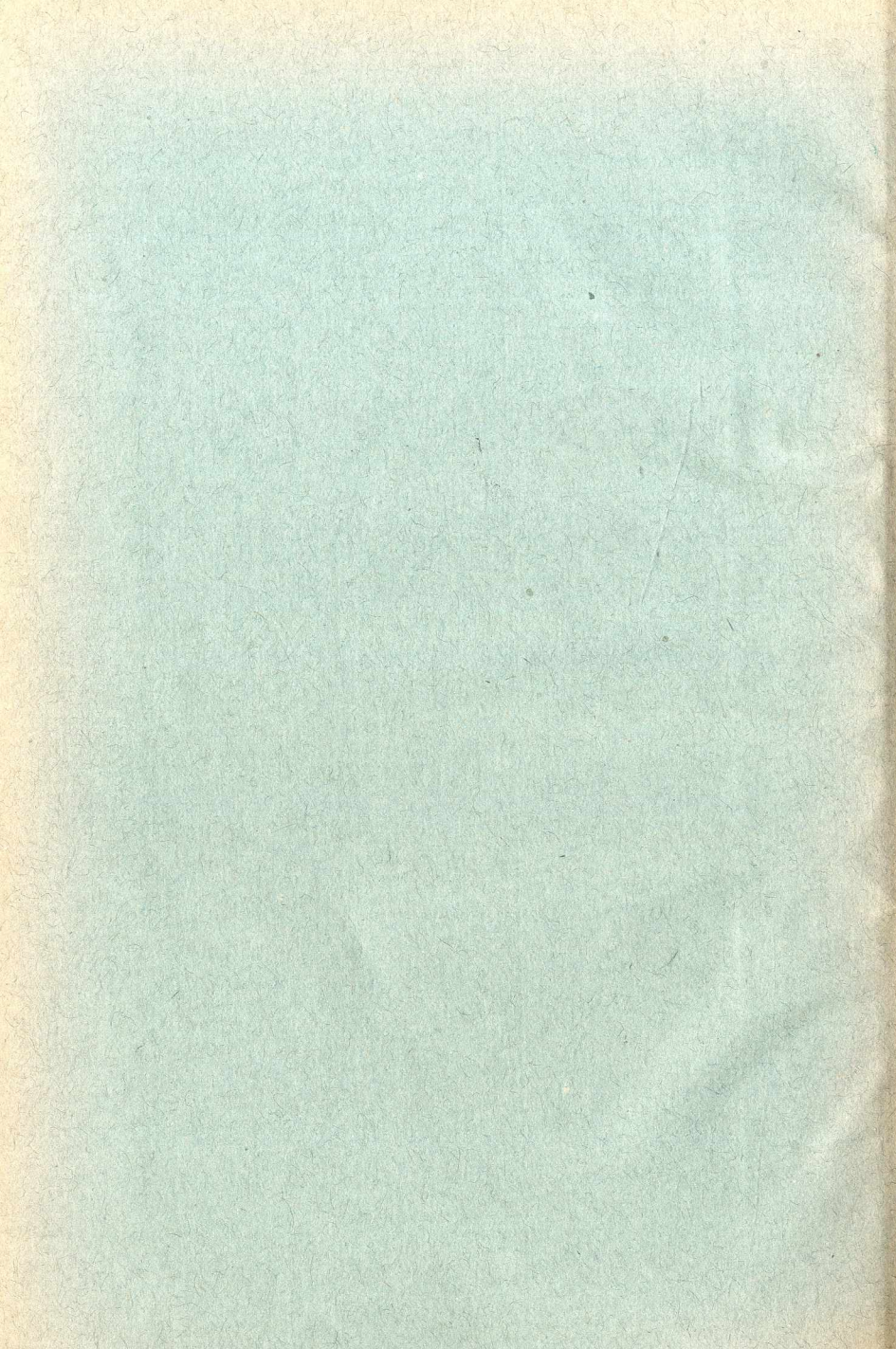
УЈЕДИЊЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ
СА
СРБИЈОМ



РАЂЕНО
У ДОМУ МАЛОЛЕТНИКА
БЕОГРАД
КРАЉЕВИЋА МАРКА 9
ТЕЛЕФОН 751.









Луна Ђеловић УНИВ. БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД И. Бр. 45520
Luka Celović 10 = 78149127
БЕОГРАД

УЈЕДИЊЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ

СА

СРБИЈОМ

Написао

MONTENEGRINUS

[Јанко Стасојевић]

Женева, 1917. године.

Штампарија Југословенске Културе - Rue de la Synagogue, 31, Genève

Историјски преглед.

Увод.

Црна Гора је једна српска држава, коју искључиво сачињава српски народ и која има једне исте жеље, циљеве и народне задатке какве има и краљевина Србија: ослобођење и уједињење српскога народа.

Црна Гора, која је добила ово своје име при крају петнаестог века, најбеднији је планински део Зете, која је у историји српскога народа играла врло важну улогу. Као најзначајнија српска провинција, Зета је, од најстаријих времена, давата на уживање српским престолонаследницима, који су имали своју престоницу у Скадру.

Зета и данас игра ту исту улогу и има тај исти значај у народу српском, који је имала и у старој српској држави, јер је она са Скадром, једина природна веза и једини природни излаз српства на српско Јадранско Море. Али, на несрећу народа српскога, Аустрија, која му је готово толики исти непријатељ била за време његова робовања под Турцима, као и Турска, и у најновије се време, после балканскога рата

1912.—1913. год., најенергичније успротивила, да Србија изађе на Драч, на српско море, да добије своју престоницу, Скадар, који и данас насељава српски елемент, а који је у већини, у току петовековнога тешкога турскога ропства, принуђен био примити мухамеданску веру, поарбанасити се и чак свој језик изгубити.

Постанак српске државе.

Српски народ од његова досељења у земље, у којима данас живи, и ако је представљао једну целину, апсолутно јединство по народности, обичајима и језику, није такво јединство, такву целину, и политички представљао, као што је не представља још ни данас.

За ово је било много узрока, али као најбитнији су ови: што је српски народ уопште волео миран домаћи живот, — то је његова народна карактеристика — па је зато радо и живео у својим мањим задругама и племенским заједницама, и мање се старао о свом уједињењу и о стварању једне српске државе; што су суседни народи, у јединству српскога народа и стварању једне српске државе, увек гледали опасност за своје циљеве, те су због тога чинили све могуће, да он до свога јединства и такве државе никако и не дође; и што се српски народ налазио на граници међу Западом и Истоком, а ту се водила готово стална борба народа око превласти, и скоро увек свршавала на ње-

гову штету. Овде се отпочела и верска борба: Запад-Рим тежио је, да међу Србима утврди католицизам, а Исток-Византија православље, и успели су, да на двоје поделе српски народ.

Али без обзира на истакнуте околности, идеја о уједињењу и стварању једне државе почела се у народу српском појављивати одмах по његову досељењу на Балканско Полуострво.

Прве покушаје уједињења српства чинили су још први српски жупани, кнежеви, почињући од VII., VIII. и IX. века, али творац и отац српске државе био је Стеван Немања (1159.—1196). У састав Немањића државе ушле су готово све српске земље од Дунава и Мора Јадранскога па до Мора Јонског и Егејског.

Као што је Стеван Немања био оснивалац и отац прве српске државе, тако је и његов син Свети Сава био оснивалац и отац прве независне српске цркве. Његовим старањем, енергичним и мудрим радом и српска црква добила је своју независност од грчке (1219. г.).

Српско царство.

Српска држава и српска црква дошле су до врхунца своје политичке моћи и величине тек у XIV. веку, за време српског цара Душана (1331.—1355.). Српски краљ Душан, у својој престоници, Скопљу (Uscub), 16. априла 1346. год., на Васкрс, уздигне српску кра-

љевину на царство и себе прогласи царем, а српску архијепископију на степен патријаршије. Тако је тада готово потпуно било извршено српско државно јединство.

Цар Душан је био један од најзнатнијих српских владара; он је био храбар војсковођа и мудар државник; старао се за ред и правду у земљи. На сабору у Скопљу 1349. г. донео је законик, светао споменик његова ума и државничке мудрости, који је осигуравао личну и имовну безбедност грађана, без разлике вере и народности; бринуо се за просвету и трговину, за добро и благостање свога народа.

Српска држава овога доба била је толико велика и снажна, да се цар Душан кренуо да освоји и сам Цариград и да завлада трулом византијском царевином, која је била склона своме паду, али на путу за Цариград 20. дец. 1355. год. на пречац умре.

Појава Турана.

Још за живота цара Душана, кад је српска држава била на врхунцу своје величине, у XIV. веку, појављује се један нови страшан непријатељ, који је фаталан био за српску државу, Турци. У ово доба Грчка се клонила своме паду: борба око престола букнула је, и међусобне трзавице и распре до основа су потресле некад моћну источну царевину.

Кантакузен, грчки великаш, који се прогласио за цара, да би се одржао на престолу, позвао је из Азије

Турке у помоћ. Тако се они 1353. год. утврде у Галипољу и брзо постану бич Божји, на првом месту, за Византију, затим за Србију и балканске народе, и, напоследку, за Европу.

Пропаст државе српске.

Цар Урош (1355.-1371.), син цара Душана, није имао ни способности, ни енергије да продужи дело свога оца и одржи јединство српске државе. Српска властела одмах после његове смрти одвојила се од цара Уроша и почела самостално управљати у својим областима, борити се и крвити међу собом и водити српску државу коначној пропасти. Тако се српска држава почела делити и распадати на поједине области, на које су сада грамжљиви суседи са свију страна напали и једну по једну освајали.

15. јуна, 1389. год. турски цар Мурат, пошто је претходно освојио источне српске области са Македонијом, победи српску војску на Косову. У тој чувеној нашој катастрофи погинуо је не само српски цар Лазар, него и турски цар Мурат. После косовске битке Србија је постала вазална Турској. Бугарска је такође још пре изгубила своју самосталност, а 1453. год. Турци су заузели и сами Цариград. Шест година доцније, 1459. г., Србија је потпуно потчињена Турској. Године 1463. та је иста судбина постигла и српску Босну, а 19 го-

дина после и другу српску провинцију Херцеговину (1482.).

Постанак и пропаст Црне Горе.

Остала тада беше још потпуно непокорена Зета, којом су, после смрти цара Душана и распада српске државе, независно управљали најпре Балшићи, па за овима Црнојевићи, али и они беху јако притешњени од Турака, јер су ови већ били заузели Скадар, зетску престоницу, као и готово сву Зету, те књаз Иван Црнојевић буде приморан године 1484. склонити се на Цетиње, тамо пренети своју престоницу и подићи један манастир.

Од овога доба датира Црна Гора у историји српскога народа, која је почела заузимати место старе српске Зете.

Последњи владар из куће Црнојевића, Ђурађ, 1495. г. напусти Црну Гору и побегне у Италију, а њега наследи његов млађи брат Стеван, који прими мухамеданску веру и доби име Скендербег. Он присаједини Зету, Црну Гору, Турској и почне њоме управљати, као турским пашалуком, са седиштем опет у старој зетској престоници, Скадру.

Тако је српска Зета, Црна Гора, изгубила своју самосталност и за српски народ настало је страшно доба, доба ужаса и страшнога турскога терора.

Унидање српске патријаршије.

С губитком последње политичке независности, 1459. год., српски народ изгубио је и самосталност црквену, јер грчким лукавством српска патријаршија била је потчињена патријаршији цариградској. Ово је било најстрашније време у историји српскога народа.

Многе цркве и манастири остали су без свештенства, порушени и опустели. Није се чуло црквене песме; није се служило Божје службе; народ се крио по гудурама, пештерама и планинама, као у времена гоњења хришћана, да се кријући Богу моли.

То се јадно стање народа српскога продужавало за пуних стотину година, све док је српска патријаршија, 1557. г. поново била успостављена, заузимањем знаменитог турског војсковође и великог везира Мехмеда Соколовића, по рођењу Србина. Након двеста и више година, 1766., Грци су је, помоћу Турака, поново потчинили цариградској патријаршији, и она више ни до данас није успостављена.

Борба с Турцима.

Српски народ, без обзира на губитак своје државе и своје црквене самосталности, никада није губио наду на своје ослобођење испод тешког турског ропства и на поновно успостављење своје велике државе. Он се те-

шио тим надама у току петвековнога робовања под Турцима и стално је водио противу њих борбу.

Ова вечита борба народа српскога с Турцима и учинила је, те су Турци нарочито Србе мрзели и гонили, па им напослетку и забранили, да се у њиховој држави српско име спомиње. Међутим, Грци су имали за све време турске владавине, па и данас имају, црквену независност, патријархат, у Турској.

При крају XVII. века дешава се један важан догађај, који, колико је био фаталан за Турску, толико је имао утицаја на оживљење нада код српског народа за његово ослобођење и уједињење.

1683. год. Турци су опсели Беч, коме је дошао у помоћ краљ пољски, спасао га и нанео им страشان пораз. Ово је био почетак њихове пропасти у Европи. И српски народ сад отворено ступа у борбу противу њих, под вођством пећског патријарха Арсенија Чарнојевића. Црногорци су такође примили жива учешћа у овим ратовима, али су се они несрећно свршили за српски народ. Турци су дошли на Цетиње и порушили манастир, а Арсеније Чарнојерић је 1690. год. с огромном масом народа морао пребећи из Старе Србије у Аустрију. Опустеле српске земље и вароши населили су Турци и Арнаути, и преосталом онамо српском елементу продужили чинити нечувена насиља, натурати му свој језик и веру, и одрођавати га. Отуда је у старим српским престоницама: Скадру, Призрену и Скопљу, као год и у многим другим местима Старе Србије и Македоније, српски еле-

менат у већини заборавио свој матерњи језик и сад говори језик арбанашки или турски.

Али овај неуспех није обескуражио народ српски, јер он сада ступа у везу с Русијом, која отпочиње сталну и упорну борбу противу Турака, прима у заштиту Србе и остале хришћане у Турској. Напротив, његове наде на своје ослобођење од Турака сада су се више него икада почеле оживљавати. Он је од сада стално, кад је год ратовала Русија, Аустрија и Венеција, у савезу с њима ратовао противу Турака. Нарочито су у овом погледу предњачили Црногорци и јуначки се борили противу њих до наших дана. Црна Гора је, мало по мало, постајала уточиште српских хајдука, бораца за народна права, за крст часни и слободу златну.

Српски народ, огорчен на српску властелу, која је због својих себичних циљева упропастила стару српску државу, под тешким турским ропством потпуно се ослободио средњевековне поделе на касте: изједначио се и сложио по мислима, жељама, циљевима и демократским начелима. Он је тачно схватио, да је његов спас у слози и јединству, па је свесно тежио не за ослобођењем појединих српских провинција и стварањем спахилука за поједину властелу, кнежеве, каквих је било у старој српској држави, него за ослобођењем и уједињењем целог српског народа и за успостављењем једне једине српске државе. За тај циљ он је заложиио сву своју народну снагу и спремао се за нове борбе противу Турака.

Ослобођење Србије.

На новој позорници народа српског појављује се тополски херој, бесмртни Карађорђе, који, како велики српски песник владика Петар Петровић-Његош рече:

„Диге народ, крсти земљу,
И варварске ланце сруши,
Из мртвијех Срба дозво,
Дуну живот српској души.“

Карађорђе Петровић, оснивалац данашње српске династије, 1804. године диге устанак противу Турака и у току деветогодишње дивовске борбе ослободи Шумадију (краљевину Србију) и положи темељ новој српској држави, као што га је положио старој Стеван Немања.

Његове су чете пошле тада и пут Видина и Софије (српски окрузи, који су на Берлинском Конгресу 1878. г. предати Бугарској), Старе Србије и Македоније, Зете (Црне Горе), Босне и Херцеговине, али, на жалост, оне још нису моћне биле, да сва ова места освоје и ослободе, да освете српско Косово. То је остало да сад изврши српски народ под вођством његовог прауника, Краљевића Александра.

Црна Гора — друга српска држава.

Устанак Карађорђевићев, жељно прихваћен од читавог српског народа, ипак није могао потпуно остварити заветну Србинову мисао: ослобођење и уједињење.

Карађорђе се није могао ујединити ни с Црном Гором, куда је одмах управно своје погледе и упутио се са својом војском, јер је морао уступити надмоћнијој турској сили и повратити се из Новопазарског Санџака и Вasoјевића у новоослобођену Србију, да је брани од Турака, који су је напали преко Бугарске. Стога је Црна Гора, одвојена од Србије, засебно продужила борбу с Турцима и она је, после српско-турског рата, на Берлинском Конгресу 1878. године, призната и као потпуно независна.

Аустрија и Немачка, које су вечито тежиле Истоку, најенергичније су се успротивиле да се тада уједине Србија и Црна Гора, јер то њихово уједињење сметало је остварењу тих њихових вечитих тежња. За то је Аустрија опуномоћена била од споменутог конгреса, на ком је она с Немачком играла најважнију улогу, да привремено окупира Босну и Херцеговину, а 1908. г. их је и анектирала противно берлинском уговору.

Српска, пак, Македонија и Стара Србија, и ако су и даље остале под Турском, биле су потпуно остављене утицају Бугарске, и она је тамо развила нечувену терорску пропаганду за одрођавање и уништавање српског елемента у њима. Разуме се, да је крајњи циљ ове аустријске комбинације био, да она и њих, као Босну и Херцеговину, доцније, у згодном моменту, окупира.

Тако злом судбином, а највише захваљујући Аустрији и Немачкој, српски народ, после дуговековне

борбе с Турцима и толиких жртава, које је поднео за своје ослобођење, није могао доћи до свога народног јединства, те су на тај начин и постале две независне српске државе. Остале, пак, српске области, после Берлинског Конгреса, остале су под Аустријом, Турском и Бугарском. Овако цепање српског племена био је страшан пораз за српство. Рат за ослобођење и уједињење донео му је разочарање. Српски народ је добро увидео, да му је под оваквим условима апсолутно немогуће опстати како политички, тако и економски, и шта му овим цепањем Аустро-Немци спремају, па се најозбиљније забринуо за своју судбину.

Специјално није могла опстати Црна Гора, која је тада са свима увећањима имала 9000 кв. км. и око 180.000 становника.

Постанак црногорске династије.

Свештенство је у српском народу, за све време његова робовања под Турцима, играло врло значајну улогу. Оно је увек примало видна учешћа у свима народним пословима и готово се вазда налазило на челу народних покрета. У исто време оно је било и једини представник књиге и просвете и уопште уживало углед и поштовање у народу.

Због те улоге, коју је свештенство играло, свака кућа, која је имала попа, калуђера или владику, старала се, да то црквено достојанство одржи у своме дому, и

оно је, на тај начин, готово наследно постало у таквим кућама.

Тако, првог калуђера цетињског манастира из куће Петровића, Данила, родом из села Његуша, који је 1700. год. постао епископ зетски, наслеђивали су готово без прекида његови рођаци. Пети и последњи владика из те куће био је генијални српски песник, владика Петар Петровић-Његош. Његов рођак, Данило Петровић, који се такође требао закалуђерити и постати владика, изменио је овај стари обичај своје куће и прогласио се год. 1851. књазом Црне Горе.

Од тада датира и тако је од калуђера постала данашња црногорска династија. 1860. г. књаза Данила наследи синовац му Никола, данашњи краљ црногорски.

Администрација и судство.

У административном погледу Црна Гора је сад била подељена на нахије (10 нахија); нахије су се делиле на капетаније (50 капетанија). На челу нахија налазили су се окружни капетани, а на челу капетанија капетани племенски. Како једни тако и други имали су у својим рукама и судску и административну власт.

На Цетињу се још налазио Велики Суд (Сенат), који је вршио такође и судску и административну власт. Кад су у осамдесетим годинама прошлога века установљена министарства, тада је установљен и Државни

Савет, који су сачињавали министри (било их је пет и никад се мењали нису) и владика.

Министарског савета није постојало. Законодавну власт имао је искључиво владар, па је вршио и остале две, судску и административну. Народ никаква учешћа није узимао ни у каквим народним пословима; он је само имао дужности, али не и права. Међутим, у старије доба, док Црна Гора није добила своју династију и независност, све народне послове вршио је сам народ, а извршиоци те народне воље биле су његове племенске старешине и свештенство са својим владиком на челу.

У војном погледу подела је била такође проста и примитивна.

У свакој области налазио се по један бригадир, који је управљао бригадом. Бригаде су се делиле на батаљоне (четири до шест батаљона), а батаљони на чете (три до осам чета). Батаљонима су командовали командири, а четама официри.

Сваки Црногорац се сматра као војни обавезник, почињући од 17. а завршујући са 70. год. Сталног кадра у Црној Гори нема; младићи су прелазили практични курс од 2-3 месеца, премда нередовно, пошто се супсидија, коју је Русија за овај циљ давала, као што ћемо доцније видети, трошила на личне потребе Цетиња.

Како бригадири, командири и официри, тако и војска, живели су код својих кућа по селима. Брига-

дири су имали годишњу плату круна 480, командири 240, а официри 120.

Деведесет процената народних официра били су неписмени, па је неписмен био и сам њихов министар војни. Број народних бригадира, повећан је у најновије доба млађим људима, који су добили неко образовање, те их је, кад је Црна Гора окупирана од Аустрије, било на броју преко четрдесет.

Општи поглед на различне гране народног живота.

Економско стање.

У почетку је напоменуто, да је Црна Гора најнеплоднији, кршевити, планински део Зете. Ово је најсиромашнија српска провинција у читавом српству. С једне стране неплодност земље, с друге, непрекидна борба Црногораца с Турцима, нарочито од краја XVII. века, узрок је, што су и Црногорци најсиромашнији део народа српскога.

Црногорци су по свом занимању земљорадници и сточари. О трговини, занатима и индустрији они никаква појма имали нису. У осталом, они га нису ни могли имати, јер у старој Црној Гори, коју су у почетку чиниле само четири мале нахије, није било чак ни једне варошице, нити других погодаба за развијање тих грана народног живота.

Како су, даље, Црногорци били и војнички народ, они су уверени били, да су судбином одређени за ратовање с Турцима, па су се само у овом послу развијали и усавршавали, док су, међутим, занате и трговину сматрали као недостојан посао за њих, те зато они ни воље нису имали, да се посвете овим пословима. Код

Црногораца се ово јако и до данас опажа, јер, пошто је Црна Гора, после рата са Турском, 1875.—1878. год., била проширена и добила неке варошице, ове су послове готово искључиво радили странци, Турци и Арбанаси, те отуда се сад налази у њиховим рукама готово сва та наша мала трговина.

Што се, пак, тиче земљорадње, и она је код Црногораца увек била на врло ниском ступњу. Земља се једнако обрађивала на најпримитивнији начин, па зато није ни доносила ни онолико прихода колико би иначе могла доносити.

Црногорци ни до данас не знају ни за какву другу справу за обраду земље, сем рала, којим су орали још њихови преци.

Сточарство је стајало такође на таквом истом ступњу. Црногорци се нису умели, ни могли побринути да набаве бољу расу стоке, него су задржали ону исту, коју су имали и њихови стари.

Како извоза није било никуда, они се нису старали да сточарство усаврше и у већој количини имају, него су се ограничили на онолико, колико им је било најпотребније за њихове домаће потребе.

Обрадив пролећем и летом оно мало земље, они су по читаву зиму и већи део године проводили без икаква занимања, без посла, па су отуда постали и доста лењи.

Племена, па готово и села, живела су потпуно независно једно од другога, под својим племенским ста-

решинама и свештенством, онако, од прилике, као што данас живе арбанаска племена. Једино, кад им је претила општа опасност, готово сва су се племена сједињавала и заједнички се борила противу општега непријатеља, Турака, јер је код Црногораца увек била развијена и јако укоревљена идеја о заједничкој борби свију Срба за ослобођење и васкрснуће српске државе. Стога су, у име те идеје, у име тога начела, и водили непрекидну, вечиту борбу. У овом су их загревале и одушевљавале народне песме, приче, обичаји и предања.

Финансијско стање.

Доба од постанка црногорске династије и независности Црне Горе, имало је јаког утицаја на сав народни живот, нарочито на његово економско и финансијско стање.

Државна организација, која се сада почела уводити, па и ако врло примитивна, изазвала је државне расходе, и ови су морали потпуно пасти на народ, пошто држава није имала каквих других прихода за подмиривање тих својих потреба. Тако је установљено плаћање пореза — дације, а како се овај плаћао само на земљу и стоку, то је искључиво пао на терет сељачког сталежа. Порез се, пак, на трговину, која се добијањем неколиких варошица од Турске почела водити, на капитал и др. није плаћао, те је тако имућнији сталеж

био ослобођен од државних дажбина. Уз то и ово плаћање пореза било је непропорционално, јер се за рало рђаве и добре земље плаћало подједнако, те је и сва тежина његова терета падала на најсиромашнију класу.

Представници Цетиња врло су ревносно купили од народа овај порез, а он је за њега био веома тежак, пошто се врло тешко могло доћи до новца. Они су сваком оном сељаку, који није могао платити порез, продавали последњег вола, последњу краву, овцу и козу; продавали најнеопходније кућне предмете: катао секиру, раоник. Народ, да би само избегао страшне последице неплаћања дације, узимао је новац под интерес, који је у току године износио сто на сто, од трговаца, различних шпекуланата, па и самих виших и нижих представника власти и Цетиња, и тако је сваким даном све више сиромашно, падао у дугове и просто пропадао, али Цетиње није о томе водило рачуна, јер је њему само било стало да до новца дође.

Држава, пак, у замену за плаћање пореза и других државних дажбина, ништа није давала сиромашном народу и сав прикупљени новац трошио се непродуктивно: на двор, на плаћање чиновника и различних фаворита.

Због тога сада су почеле да пропадају задруге и заједнице, које су имале крупна значаја за наш народ, а с тим упоредо дошло је комадање земље на мање делове и слабије обрађивање.

Као природна последица овога било је то, што је

почело опадати и сточарство, које је одржавало сељака и давало му могућности да остане на огњишту својих предака. Сада су многи Црногорци остали и без оно мало земље, што су имали, као и без својих кућа, те су се почели прикупљати по варошицама и бежати у туђину: Аустрију, Грчку, Турску, а нарочито Америку. Ово је била најстрашнија ствар за Црну Гору, јер је цвет и узданица народа, његова омладина и радна снага, пошла у иностранство.

По најновијим подацима сада се у самој Америци налази око петнаест хиљада најбољих радника црногорских, а то је више него једна трећина целокупног црногорског војништва.

Цетиње, које је вазда трговало народом црногорским, ништа није предузимало, да заустави народ од исељавања и да му нађе зараду у самој земљи, него је потпомагало ово исељавање, пошто је на њега гледало, као на најсигурније средство, да што пре до новца дође. Ови јадни исељеници, од којих су многи и своје животе у туђини оставили, готово су сву зараду шиљали својима, који су им остали у домовини, те су ови њоме плаћали дугове шпекулантима, подмиривали најнеопходније домаће потребе и уопште је трошили непродуктивно. Тако се стање народа ни овим није много поправило.

Финансијско стање народа нису поправиле ни супсидије, које су редовно из Русије долазиле за народне потребе, као ни суме, које је Турска плаћала годишње

неким нахијама за имања, која су им при разграничавању, после рата, остала у турској граници (Шекуларцима, Величанима, Зећанима и др.), пошто су и оне на двор трошене.

Цетињу је и ово било мало, те је сад ударило порез на све што се оптеретити могло: на трговину, на промет, на трошарину, на извоз. Ни ово није било довољно, јер сви ови приходи нису могли задовољити све потребе и прохтеве двора, који у њима сад већ није имао граница, те се приступило једном новом начину финансирања, закључивању зајмова и задуживању земље. Тако су закључени зајмови у Бечу, код Боден-Кредита и Лендер-Банке, у износу од 3.000.000 круна, а један и у Цариграду од 1.500.000. И ови су зајмови такође потпуно непродуктивно утрошени: на двор, фаворите, награде, путовања и на све друго, али само не на потребе народне.

Благодетне последице ових зајмова народ је осетио само по повећању пореза за плаћање интереса на њих.

Јасно је, кад се овако газдовало са државном имовином и кад су се супсидије из Русије, народне суме из Турске, зајмови и др. на овакав начин трошили, да су се почели сваке године појављивати дефицити, и земља убрзаним корацима примицати банкротству. И заиста она би и банкротирала, пошто није могла у 1901. год. исплатити Аустрији накупљене дугове и обавезе по међународној поштанско-телеграфској конвенцији, да

је није Русија спасла једном ванредном супсидијом, којом су исплаћени ови дугови и обавезе.

Просвета.

Просвета у Црној Гори била је на врло ниском ступњу. Једини њен носилац, у раније доба, било је свештенство, које се учило по различним манастирима, али и оно само било је на толико ниском ступњу образованости, да је једва било у стању свршавати најнеопходније верске обреде. Као најочитије пример његове необразованости, при крају XVII. века, може послужити поп Мићо из Горског Вијенца.

Али ипак свештенство је било у високом поштовању код народа, и увек примало најактивнијег учешћа у свима општенародним пословима.

Но, на жалост, и откако је Црна Гора постала независна држава, Цетиње не само да се није старало о просвети, него, напротив, оно је ишло на то, да се ова никако не шири међу Црногорцима, како би се они, на тај начин, лакше држали у незнању и безусловној послушности.

Истина, у шездесетим годинама прошлога века било је отворено неколико основних школа, које су доцније слабо умножаване и које су народу уопште незнатну корист донеле, пошто су биле ретке и врло удаљене од појединих места, те због тога он није ни имао могућности, да у њих шаље своју децу.

За Васојевиће, на пример, највеће племе не само у Црној Гори, него у читавом српству, била је тек 1882. године отворена само једна таква основна школа. Тако је било и са већином црногорских племена и нахија и разумљиво је, што је народ остајао поред ових школа у већини неписмен.

Године 1869. била је отворена једна троразредна семинарија, која је доцније замењивана четвороразредном гимназијом.

Често пути, пак, затваране су и једна и друга, те црногорска омладина није могла добијати образовање, које би те школе могле дати. За семинарију је давала супсидију Русија, и када је ова затварана, супсидија је трошена на потребе Цетиња. Стога је баш то затварање чешће и вршено.

Али што је најглавније, исте 1869. год. отворен је био на Цетињу и женски институт, који је такође Русија издржавала. Овај институт је био један од најбољих и најмодернијих женских завода на читавом Балканском Полуострву, и био је од неоцењене вредности за српство и јужно словенство уопште. У њему су младе Црногорке, многе Српкињице из свију крајева српства и уопште младе Југословенке, добијале одлично образовање и примерно васпитање.

Он је благотворно утицао да се код Црногорака, које до сада никаква образовања добијале нису, развију дубоки осећаји истинитог патриотизма и љубави према српству и домовини. Ово је био расадник, одакле се

ширила просвета у најзабаченије крајеве Црне Горе и где су се гајиле слободне мисли и идеје.

Због ширења ових слободних мисли и идеја и правог патриотизма, он је постао опасан за цетињски режим и 1913. год. био је затворен.

Тако је угашена једна истинска просветна луча у Црној Гори, која је готово пола века, као сунце, блистала и загревала душу и осећаје младог женског поколења, будућих српских матера. Што је најгоре, то се десило онда, кад су најбитнији интереси народа и домовине захтевали да се још неколико оваквих института отвори у Црној Гори, јер је она после балканског рата била проширена, готово удвојена, и по становништву и територијално.

Кад се говори о просвети новијега доба у Црној Гори, потробоно је истаћи још ово: и ако се Црна Гора налазила, као што смо нагласили, у врло рђавом материјалном стању, да је само било воље и жеље на Цетињу, да се Црногорци образују, овај период у историји Црне Горе, у просветном погледу, могао је бити златним периодом.

Готово све европске државе, добро познавајући бедно и несретно стање Црне Горе, нарочито после четворогодишњег рата (1875—1878. год.) с Турском, отвориле су своја просветна врата за Црногорце и бесплатно их примале у своје школе, јер су добро знале да ових у Црној Гори нема.

Тако, у братској нам Србији, примао се неогра-

ничен број ђака из Црне Горе, јер она између њих и својих поданика никакве разлике правила није, и готово сва та права интелигенција, коју Црна Гора данас има школовала се у Србији.

Уз то што је Русија издржавала цетињски институт и семинарију, она је по својим школама примала неограничени број Црногораца.

Осим Србије и Русије и друге државе давале су стипендије црногорским ђацима. Чак и Турска, за коју зна читави свет, колико је водила бриге о образовању својих синова, одредила је била један велики број стипендија за црногорске ђаке.

И школе Италије биле су отворене црногорским ђацима, нарочито откад је црногорска принцеза постала краљица Италије.

Благородна Француска, колевка просвете, народних и политичких слобода, такође је одредила била неколико стипендија за Црногорце.

Али Цетињу није било потребе да школује своје синове и оно је издало најстрожу наредбу, да ниједан црногорски ђак не сме поћи у иностранство ради школовања, без његовог нарочитог одобрења.

Специјално је била издата наредба да се пасоши ђацима никако не смеју давати за Србију и Русију.

Тако, у иностранство ради школовања могао је поћи само син опробаног присталице Цетиња, али добри, бистри и одлични ђаци из народа, били су лишени овога права.

Но на срећу, ипак су стотине црногорских ђака, без пасоша и одобрења Цетиња, пошли у братску нам Србију и Русију и тамо се школовали, и они сада чине језгро црногорске интелигенције, која се бори за народна права, за остварење општег националног програма, уједињење српства.

Из казаног јасно се види, да се Цетиње није ни искрено ни истински старало о просвети, о образовању својих синова, о добру и интересима своје домовине.

Напротив, у врховима црногорске државне управе почело се гледати на просвету као на непотребну ствар за Црну Гору, а на образоване Црногорце, као на опасност за режим и саму њену егзистенцију, те је ради тога Цетиње и забранило Црногорцима да иду у иностранство да се школују.

Цетиње је ове идеје, преко својих добро плаћених агената, вешто ширило по читавој земљи, уливало непросвећеном и необавештеном народу неповерење и распаљивало мржњу према образованим Црногорцима, нарочито према онима, који су се у Србији школовали. Осим тога, радило се све да им се чак онемогући повратак у своју јадну домовину, пошто им нису могли спречити да се образују.

У томе се, на жалост, успевало, јер се огроман део Црногораца није повратио у Црну Гору, него је остао већином у Србији и Русији, где се и школовао.

Да се баш на делу докаже, да Црна Гора може бити без Црногораца образованих, најугледнија места

у земљи давата су по протекцији већином људима неписменим и без стручне и сваке друге спреме, пређашњим послужитељима појединих министарстава и двора, нарочито опробаним у верној служби Цетињу и његову режиму, док су спремни Црногорци, који би се случајно вратили у своју земљу, систематски запостављани, кињени и гоњени.

Очигледно је за свакога, да овакав квалитет државних представника није могао и не може служити као гаранција за грађанске слободе Црногораца, за њихову личну и имовну безбедност, па није ни чуда, што су се у Црној Гори, у последње доба, вршила онаква гоњења и терор.

Потребно је овде напоменути, да су у новије доба већина капетанија имале по две, а неке чак и по три основне школе, тако да их је у целој Црној Гори свега било 146, са приближно 180 учитеља. Цетиње је сад и школу употребило као једно средство за пропагирање. На тражење својих присталица, оно је премештало школе, које су постојале у местима, која су оглашена била као противна режиму, у она места, која су га потпомагала и радила у његову корист. Оно је, у истом циљу, чак отварало и нове основне школе. Како Цетиње није ове школе премештало и отварало нове с обзиром на добро и истинске потребе народа, него у циљу задовољења својих присталица и одржавања режима, појмљиво је, да оне нису могле одговорити свом позиву. Оне нису могле задовољити потребе народа још и стога,

што је у њима остао мањи број бољих учитеља, док, међутим, већина је бољих била пензионисана или протерана из службе, а њихова су места запремили људи, који су само по имену били учитељи. Цетиње је, да би до краја извело свој пропагаторски план, понова отворило Богословију на Цетињу, а четвороразредну гимназију претворило у осморазредну. Отворене су биле још две четвороразредне гимназије: у Подгорици и Никшићу.

Осим тога, сада су се почеле давати и стипендије ђацима, али, на жалост, и оне су опет служиле као пропаганда за режим, јер су давате већином синовима или својти опробаних присталица Цетиња. Једном речи, у просвети се, као и иначе, више гледало на форму и на себичне циљеве, него ли на садржину и народне потребе. Она није била циљ, него средство да се до циља дође, па стога није ни могла дати потребне резултате.

Најновије доба.

Реформе.

На Цетињу се почело увиђати, да народ не може више исплаћивати ни досадашње државне дажбине, те су се почеле измишљати различне махинације, како би се он бар за време завао.

Тако су 1902. године обнародоване судске и административне реформе: нахије су назване областима и у овима су установљени обласни судови с по три судије, те је тако у првој инстанцији била одвојена судска власт од административне. Осим тога, свечано је било обећано, да ће од сада судије бити с правном спремом, али ово обећање није никада извршено, Све остало продужено је по старом. Обећано је, даље, да ће се радити и на побољшању народног благостања, и први пут је учињења контрола државних прихода и расхода, која је нашла, да су Цетиње и многи његови представници по десет, по двадесет, па и по стотину хиљада црногорске имовине крали и упропастили, али за то нико од њих није узет на одговор, па чак ни из службе отпуштен. Посао контроле се свршио тим, што јој

је народ исплатио трошкове за овај њен рад, а газдовати се опет продужило по староме.

Даривање устава.

6. Децембра 1905. године догодило се право чудо: црногорски владар овог дана је даровао Црној Гори устав и позвао народ црногорски, да прими учешћа у народним пословима, у којима га до сада, као што је напред напоменуто, апсолутно није примао. Ово је био врхунац спољашњег и унутрашњег блефирења краља црногорског. Како се брзо тачно утврдило, он није даровао народу устав, да живи уставно и мирно да се развија, него да би се под фирмом устава могла лакше вршити најопскурнија апсолутистичка дела и злочини, каква једва да су се вршила и у Абдул-Хамидовој држави, којој је он такође даровао устав 1908. године. С даривањем устава извршене су и друге државне реформе, које народу ништа сем нових намета донеле нису.

1906. године изабрата је била прва Уставна Народна Скупштина, која се 18. октобра исте године састала на Цетињу.

И ако су тајно и јавно за рачун Цетиња усрдно радиле полицијске власти, да се омете слободан избор и да дођу за посланике личности угодне Цетињу и његову режиму, ипак је народ дао одушке својој вољи и у Скупштину је послао све што је најбоље имао,

језгро своје интелигенције и најистакнутије своје људе. Дошло је у Скупштину, разуме се, и много опскурних личности, које је полиција бирала, али су овога пута ове креатуре Цетиња биле у мањини.

У априлу, 1907. год., ова је скупштина била распуштена и изабрата нова, у коју је ушао један врло мали број правих народних посланика, и сад су се почеле вршити нечувене незаконитости. Све спремније и способније чиновништво, које је само покушало осудити страшни режим, који је сада завладао у земљи, било је одмах или отпуштено из државне службе, или позатварано, или побегло у иностранство. Положаји, пак, како у судству, тако и у администрацији, давали су се, као и вазда, по протекцијама и својштини, личностима не само неписменим и неисправним, него и врло слабог моралног квалитета, које су на најбруталнији начин терорисале интелигенцију, народ и народне људе, јер се ишло на то, да се уклоне сви ти стручно спремни људи, колико их је било, и да се маркирају као противници народних жеља, идеала и интереса, а нарочито круне.

У том су циљу провокацијом Цетиња стваране многобројне политичке афере. Документално је утврђено, да је фамозни Ђорђе Настић, аустријски држављанин, био заједнички агенат-провокатор Цетиња и Беча, и да је припремио познату цетињску бомбашку аферу. Пошто је бомбе послао у Црну Гору и пошто је позатваран један велики број невиних Црногораца, 12. маја 1908.

год., Ђ. Настић се јавио као сведок на процесу. На-
ставак цетињске бомбашке афере, била је позната
„велеиздајничка“ загребачка афера у Хрватској, где је
Ђорђе Настић такође играо најглавнију улогу, у којој
су били осумњичени, позатварани и осуђени најугледнији
српски народни прваци у Аустрији.

Очигледно, овом се афером ишло на то, да се,
с једне стране, уклоне вође народне у Аустрији док
ова не изврши анексију Босне и Херцеговине, и с
друге, да се дискредитира Србија у очима онда необа-
вештених, као српски пијемонт и представник српских
народних жеља и идеала, и завади с Црном Гором,
како у даном случају не би била у стању устати у
заштиту тих народних жеља и идеала.

Беч и Цетиње у овом су успели. Агенат-провокаатор
Ђ. Настић и други потплаћени шпијуни Цетиња и Беча,
између осталог, доказивали су на суду, да је бомбе
за ову аферу спремила званична Србија и послала их
у Црну Гору у циљу, да се учини државни преврат.

Званични односи између Црне Горе и Србије,
били су прекинати, многи виђенији народни људи
осуђени и позатварани, и 24. септембра исте године
Босна и Херцеговина анектиране од Аустрије. После
бомбашке афере Цетиње је 1909. године спремило и по-
знату Колашинско-Васојевићску „велеиздајничку“ аферу,
која је имала много трагичнији крај од афере бом-
башке. Она је коштала народ црногорски неколико
невиних живота својих најбољих синова.

Тако, последње доба у Црној Гори било је доба гоњења и терора. У земљи се нису поштовали закони, није било суда, нестало је правде. Црногорци су издржавали године тешкога затвора без саслушања, суда и пресуде.¹⁾ Њима су рушене куће и уништавана им имовина.²⁾

Чак није била поштеђена ни домаћа светиња, према којој су Турци често пута имали обзира.³⁾

Писати су закони и одређивани нарочити судови за кривице учињене пре постанка и тих закона и тих судова.⁴⁾

Црногорци су суђени војним судовима у мирно доба.⁵⁾

1) Владимир Томић из Дробњака, свршени правник петроградског универзитета, судија, издржао је седам година тешкога затвора у Подгорици, без саслушања, без суда и пресуде.

2) Разрушена је до темеља кућа народног посланика Др. Милована Марушића на Данилову Граду.

3) Разбивена је кућа Михаила Јовановића, трговца на Цетињу, баш у часу, када се болестан у постељи налазио, а син му мртав још у кући био.

4) Бомбе су на Цетињу откривене 22. септембра 1907. год. и затварања одмах извршена. 1908. год. био је израђен нарочити закон *ad hoc* и по њему образован специјални суд, који је већину од стављених под суд на смрт осудио. Владар је свима смртну казну заменио робијом.

5) 1909. год. откривена је Колашинско-Васојевићска афера и осумњичене грађане, у мирно доба, судио

Агенти Цетиња убијали су црногорске политичке емигранте и у иностранству.¹⁾

Сви ови злочини вршени су јавно под вођством цетињских агената и полиције и виновници њихови никада нису узимати на одговор.

Јасно је, да држављани црногорски у ово доба нису имали ни личне, ни имовне сигурности у својој домовини, за коју су се толико векова борили. Ко се није приклонио пред насиљем Цетиња и примио учешћа у злочинима, које је оно вршило, није могао наћи нигде и ни код кога заштите. Он је морао ћутати и трпети или бежати у иностранство, где такође, као што смо видели, није био сигуран.

Црногорац је сада могао поновити речи великог српског песника, владике Његуша, који је верно представио јадно стање народа српског под Турцима:

„Сирак тужан без игдје икога,
Суза моја нема родитеља,

је војни суд, такође *ad hoc* образовани, који је на смрт осудио: Петра Ђиновића, Радисава Рачића, Михаила Јојића, Васојевиће; Илију Петровића из Куча, и Петра Митровића из Братоножића. Смртна казна је извршена 16. новембра 1909. год.

¹⁾ У Колашинско-Васојевићској афери 1909. год. био је осуђен на смрт командир Никола Митровић, који је успео побећи у Турску, где је 1910. год. у Скопљу, онда још турском, био мучки убијен од нарочитих агената послатих с Цетиња.

Нада мном је небо затворено,
Не прима ми плача ни молитве.“

Црна Гора краљевина.

Историја многих владара није ништа друго него једна закулисна игра. Једна таква је игра и историја владавине владара црногорског. Њему се срећа осмехнула 1860. год., кад је неочекивано, као обични осамнаестогодишњи младић, с недовршеним образовањем, slabим домаћим васпитањем и рђавим навикама, постао књаз Црне Горе и добио титулу „светлост“. Од тада почиње једна политичка игра, у којој се Црна Гора стално упропашћава и пропада, а њен владар стално авансује. После српско-турског рата 1875.—1878. год. он је већ постао „височанство“. Године 1900., кад се Црна Гора налазила на прагу банкрутства, прославио је четрдесетогодишњицу своје владавине и назвао се „краљевско височанство“. Десет година доцније, 1910., кад се навршила педесетогодишњица његове владавине, он је прогласио дотадашњу књажевину краљевином, а себи прибавио титулу „величанство“.

Каква иронија! Потпуно економски разорена Црна Гора постаје краљевином! Није нужно доказивати, да Црној Гори није ништа било потребно овакво краљевство. Њој је потребно било хлеба и само хлеба. Њу је требало спасавати од опасности исељавања, а нико покушао није

да је спасе. Све могуће титуле: књажевске, краљевске, царске, њој ништа нису требале. Краљ Црне Горе се могао прогласити императором Црне Горе и Брда, али Црногорци ни од тога, сем нових намета, ништа не би добили.

Дакле, више је него јасно, да је акт проглашења краљевине потребан био само краљу црногорском, ради задовољења његових себичних рачуна и амбиција, и да то нису изазвале никакве државне потребе, а још мање добро Црне Горе и народа црногорског.

Припреме за прославу педесетогодишњице почеле су се много пре саме свечаности. Прво што је требало припремити, то су новци.

Народ, који се већ гушио под теретом дотадашњих различних дажбина и под грозотама режима, очигледно је, није га могао дати. Приступило се најлакшем средству, новом зајму.

Цетиње је овога пута имало и једног великог финансијера, ког је нарочито са стране добавило, и овај је у Лондону закључио велики зајам за Црну Гору од 6.000.000 франака.

Није потребе напомињати, да је овај г. финансијер, за ову лепу услугу Цетињу, био веома пристојно награђен.

Народу је обећано било, да ће се овај зајам утрошити на народне потребе: на побољшање земљорадње и сточарства, тог јединог његова извора за живот; на оснивање хипотекарне банке; на подизање болница и других корисних економских, просветних и добротворних

установа; на побољшање саобраћајних средстава, али ништа од свега овога извршено није.

Место свега што се народу обећало, свечано је прослављена владарева педесетогодишњица, која је прогутала један већи део овог зајма. Други његов део утрошен је на подмирење неких других потреба Цетиња, и на две нове афере, спремљене одмах чим је зајам одобрен (Д-ра Димбовића и Колашинско-Васојевићска), и са њим је било потпуно свршено.

После срећно свршене владареве прославе и утрошеног зајма, Цетиње је ударило нови намет на народ ради плаћања амортизације и интереса на овај зајам, и упутило га у американке руднике на зараду, како би се на време одговорило обавезама према својим кредиторима и на висини се очувао углед нове краљевине.

За овим убрзо Цетиње се побринуло, те је закључило још један нови зајам у Бечу од 3.000.000 круна, који је постигла иста судбина као и претходне зајмове.

Кад се овако и на овај начин газдовало у земљи, није било тешко предвидети куда иду црногорске финансије и какав ће бити њихов крај.

Буџет.

Црногорски буџет државних прихода, после српско-турског рата 1878. године, износио је приближно годишње 900.000 круна. Године 1903., кад је први пут био

уведен неки ред у црногорске финансије, буџет прихода подигао се на 1.750.000 круна годишње. У осталом, ни буџет прихода, ни буџет расхода досада никад нису прављени, него се трошило без сваког предрачуна све што се имало. Стога се и дешавало врло често, да чиновништво, изузев фаворите, није примало плате по читаву годину дана па и више, и стога су се могле чинити крађе и грдне злоупотребе с државним новцем.

Лажне реформе, даривање устава и уставно гоњење, силна полиција, творци и провокатори различних афера и многобројни шпијуни како у земљи, тако и на страни, сада су удвостручили расходе, и на њих су трошена сва државна средства. Међутим, приходи су остали готово једни и исти.

Године 1912. Народна Скупштина изгласала је један буџет прихода од 4.023.000 круна. Био је предвиђен и толики исти буџет расхода. У ствари, пак, ово је био фиктивни буџет како прихода, тако и расхода, као што је утврђено у скупштинској дебати о буџету, јер приходи никако нису могли дати фиксирану цифру, а расходи су морали бити много већи, те се морао очекивати дефицит бар најмање од 1.000.000 круна.

Балкански рат спасе ситуацију, те се сад не приступи ни измишљању нових афера, нити, пак, склапању новог зајма.

После балканскога рата, буџет, који је 1914. године такође изгласала Народна Скупштина, представља

још страшнију слику. По овом буџету приходи су предвиђени 8 900.114 круна, а расходи 12.059.822.06 круна. Дефицит је износио 3.159.708.06 круна. У ствари и овај је предрачун нетачан, као што је чистим аргументима у скупштинској дебати о буџету утврђено, јер државни приходи никако нису могли достићи предвиђену цифру, док, међутим, расходи су морали бити много већи, него што су предвиђени, особито на новоприсаједињење области, те се морао очекивати дефицит најмање од 5.000.000—6.000.000 круна.

Осим тога Црна Гора имала је сада преко десет милиона круна чистог дуга. Дуг, пак, италијанског друштва црногорског монопола дувана и барског италијанског железничког друштва превишава горњу цифру. Овом треба додати још ратне зајмове, унутрашње позајмице и ратне трошкове уопште, које је Црној Гори донео балкански рат. Резултат је чист и јасан за свакога. Није потребно никакво коментарисање. Ове цифре најбоље за себе говоре. Оне су најбољи доказ, да Црна Гора економски није никако могла више егзистирати и да је она била у очи своје коначне пропасти. Садашњи европски рат спасе Црну Гору још и овог пута од банкротства економског, али не може спасти и Цетиње од банкротства моралног и политичког.

Дволична политика владара црногорског.

Црногорски владар почео је водити дволичну политику готово од првих дана његова ступања на престо. Родио се на Истоку, па је и водио целога свога живота потпуно источну политику: увек кокетирао час с једним, а час с другим, а често пути у једно исто време и са свима, и успевао је. Али ко хоће да седи на две столице дешава се често и да падне, и он је пао тако да се више не може подићи. Његова је политика према сваком дволична била, па га је свако и одбацивао, чим га је мало боље упознавао. Најочитији је доказ за ово руски цар Александар III. Приликом једне посете у Петрограду Александар III. назвао је ондашњег црногорског књаза својим „јединим пријатељем“. Пошто је мало доцније дознао, да овај његов „једини пријатељ“ кокетира са сваким, нарочито с Аустријом, пријатељство је престало, и „једини пријатељ“ никад више није смео поћи у Петроград за живота цара Александра.

Али дволична политика владара црногорског најјаче се огледа према Србији и српству. Према њему је она била још и непатриотска, несрпска.

Још у самом почетку његове владавине, кад је букнуо Херцеговачки устанак противу Турака, 1861. г., он је хтео, без обзира на Србију и на опште српске интересе, да се користи ситуацијом и смислио је узети овај устанак у своје руке, па је за то, не споразумев се претходно са Србијом, ступио у рат с Турском, који је водио веома несретно.

Турски командант Омер паша дошао је до близу Цетиња, па хоћаше и на Цетиње, да није било посредовања великих сила, пријатељски расположених према Црној Гори.

Истина, у својим младим годинама, ваљда у часовима заборава и песничкога заноса, владар црногорски певао је и патристске песме. Његова песма „Онамо, онамо“ постала је црногорска химна.

23. септембра 1866. год. он је чак закључио са српским кнезом Михајлом уговор о заједничком раду Србије и Црне Горе на ослобођењу и уједињењу српског народа, по ком се одрекао престола, ако би до уједињења дошло. Али, на жалост, његови патриотски осећаји, ако су они и тада искрени били, брзо су охладнели и потпуно нестали. Он је променио своје младићско мишљење, и одрекао га се, као што се одрекао и поменутог уговора, и прекинуо сваке односе са Србијом.

После овога је иза кулиса, у друштву с крвним непријатељима српства, једино радио на остварењу својих личних интереса, а на штету интереса српскога народа и његових националних задатака.

*do
Bata*

Он је сада потпуно запливао у аустријске воде и постао плаћеник Аустрије. Од тада па док је Аустрији предао Ловћен, он је стално од ње примао супсидију и био њен најоданији пријатељ.

Немачки писац Otto Mayer у својој књизи под насловом Vaterlandische Abende, издатај у Берлину 1916. год., третира прошлост Црне Горе и, између осталог, говорећи о краљу Николи каже: „Он је, особито у прво време свога владања, тражио да подржава добре суседне односе према Аустрији. Кад је 1866. год. понудила Италија, да заједно поседну Боку Которску, он је одбио. Његова тадашња неутралност дала му је, између осталог, једну годишњу суму од аустријске владе, коју је он примао све до почетка овога светскога рата“.

Место да се користи повољном ситуацијом и затражи повратак Боке Которске, која је 1814. год. насилно била отета од Црне Горе и предана Аустрији, црногорски се владар задовољава тиме, што прима „завидну годишњу суму“ од аустријске владе!

Кад је по други пут букнуо Херцеговачки устанак 1875. год. и кад се видело, да би могла ући у рат против Турске и Србија, ондашњи српски кнез Милан, у јесен исте године, послао је свог нарочитог изасланика на Цетиње ради обнове односа с Црном Гором и закључка уговора о заједничкој акцији, у случају рата.

Ондашњи књаз црногорски је све обећавао, али није хтео ништа свршити. Он се тада отворено изра-

жавао, како би њему требало оставити, ако се уговор закључи и рат настане, да самостално оперише. Нарочито је овом приликом истицао, какве би и колике користи имао, кад би преговарао без Србије с Турском, Аустријом и т. д. Српски изасланик остао је дуже времена на Цетињу и ништа не свршив, вратио се у Београд.

Испред рата с Турском 1876. год. Србија је, у истом циљу, понова послала свога изасланика на Цетиње.

„За читави месец дана, пише српски државник, кнез Никола терао је, без зазора, шегу са српским изаслаником, покушавајући за то време, не би ли му наша мисија могла што донети у његовим преговорима с Турском и Аустријом, и, напослетку, не закључивши ништа, посла га натраг кући.“¹⁾

Пошто је за овим Србија ставила црногорском владару на расположење 40.000 дуката (480.000 франака), дошло се до закључења војне конвенције, с условима какве је он поставио, и она је потписана 4. јуна 1876. год.²⁾

20. јуна Србија је објавила рат Турској; два дана пре објавила га је и Црна Гора. Као што знамо овај ослободилачки рат свршио се несрећно. Место ослобођења он је српском народу донео разочарање.

¹⁾ Белешке поводом једне „Дипломатске Историје“. М. С. Пироћанац, Београд 1896. год. стр. 32.

²⁾ Дипломатска Историја Србије I. књ. стр. 89. Јов. Ристић, Београд.
М. С. Пироћанац, стр. 55.

Књаз Никола је оперисао самостално и припомогао, да се овај рат овако несрећно сврши. Он је пред очима имао само своје личне интересе, па је према томе удешавао начин свога држања и ратовао. Највиши српски интереси за њега су били споредни. Он их је увек жртвовао, само кад је у изгледу био његов најмањи лични интерес. Баш због тих својих личних интереса, он није хтео, ни желео, да се саставе границе двеју српских држава, да српство дође до свога уједињења. Због тога он није хтео у овом рату да пође с Црногорцима у Новопазарски Санџак, на сусрет Србији, него је ишао на другу страну, како би од ње удаљенији био, и како би она остала усамљена пред много надмоћнијом турском силом. Он није пошао ни на Скадар, који је био готово без заштите и који је лако било узети, а то су захтевали најбитнији интереси Црне Горе.

Његови, пак, лични интереси захтевали су тада да држи Црногорце у Херцеговини, која је по рајхштатском уговору морала припасти Аустрији, и да се тамо, као њен плаћеник, нађе у случају побуне Херцеговаца, која се очекивала приликом окупације.

Тако је и било. Кад је аустријска војска, после Берлинског Конгреса, пошла да окупира Херцеговину, црногорски владар јој је том приликом учинио лепу услугу, јер је побуњене храбре Херцеговачке батаљоне и њихове војроде умирио и предао их Аустрији на Горичком Пољу близу Требиња. Да ли је он за ову лепу

услугу Аустрији добио тада какву ванредну награду, или му је повећана она стара супсидија, то ће нам казати други Мауер. Своју личну политику, која је ишла на штету Црногораца, српства и словенства, црногорски је владар вештачки изводио и дуго година скривао. У последње, пак, доба његове владавине, нарочито у балканском и овом великом европском рату, он је морао јавно изаћи с том својом личном политиком и својим политичким мајсторијама, јер више није било могуће седати на две столице, а да то и Црногорци, и српство, и словенство и цео свет не види.

Најновији ратови.

Балкански рат.

Балкански рат 1912. год. застао је Црну Гору потпуно неспремну у сваком погледу. Цетиње се није постарало ни за први дан ратовања, нити осигурало црногорског војника храном, обућом и оделом, него је он све ово од своје куће морао узети, и ратовати о свом трошку, као што је ратовао и у старија времена.

Супсидију, коју је Русија давала Црној Гори искључиво на војску, Цетиње је без контроле трошило и упропашћавало тако, да је рат затекао све војне магацине празне.

Да Русија, уз супсидију, није раније послала и једну извесну количину оружја и муниције, Црногорце би балкански рат и без оружја и муниције затекао, као што их је затекао и без свега осталог.

Без обзира на то што Црногорци нису били спремни за рат, они су с највећим одушевљењем, заједно са својом браћом из Србије, пошли да освете Косово, да гину за крет часни и слободу златну, и савесно и јуначки су вршили своју српску и патриотску дужност; али је

није вршило Цетиње ни српски ни савесно, јер је оно одмах отпочело, односно продужило, своју закулисну несрпску политику, која је фатална била како за Црну Гору, тако и за цело српство. Тако, једино захваљујући тој закулисној политици и интригама Цетиња, као и неспособности врховне команде и главних команданата, храбра црногорска војска није одмах освојила Скадар, и на тај се начин дала могућност Турцима, да га утврде помоћу аустријских официра и инжињера, и да пред његовим зидинама, које је још цар Душан подигао, униште преко десет хиљада најбоље црногорске војске.

Кад се јасно видело, да Црногорци не могу голим прсима разрушити јака утврђења и освојити Скадар, краљ црногорски је и тада одбио писмену понуду Србије, да га она узме од Турака и Црној Гори преда, рекавши, да му није потребна помоћ Србијина и да га сам он с Црногорцима може освојити. И место да с љубављу и одушевљењем прими ову братску понуду и одмах узме Скадар, он је послао скадарском војном команданту, као свога делегата, генерал-штабног пуковника, Хупку, војног аташеа аустријског на Цетињу, да тобож с њим преговара о предаји Скадра Црној Гори.

Резултат ових преговора Хупкиних с турским командантом био је тај, да је Скадар, уз то што је пред њим пало 10.000 Црногораца и неколико хиљада Срба, дочекао Лондонску конференцију у турским рукама и на категорички захтев Аустрије и Немачке, био одузет

од Црне Горе, односно српства, и дат тобожњој албанској држави.

Губитак Скадра, проузрокован једино и искључиво кривицом краља црногорског, био је тежак удар за Црну Гору, јер је то најдрагоценији дијамант у српској круни. Не даље, него почетком овога страшног европског рата, да се Скадар нашао у српским рукама, он би имао огромни значај и за Србију и за наше савезнике, и спасене би биле многе и многе жртве, кад је наступила катастрофа Србије и Црне Горе.

Без сумње ће краљ црногорски понети тешку одговорност за скадарско питање пред историјом српског народа за жртве, које су узалуд поднесене, нарочито кад се ово доведе у везу с улогом, коју је он у опште у балканском и овом рату одиграо.

Европски рат.

У јулу 1914. год. Аустрија је напала Србију и разбуктала страшни европски рат.

Црна Гора је, у савезу са Србијом, такође примила учешћа у овом рату против Аустрије. Црногорци су са онаквим истим одушевљењем ратовали, с каквим су ратовали и противу Турске 1912. године

Цетиње није тако радило: оно је продужило ону исту непатриотску, несрпску политику, какву је водило и у балканском рату; оно је само званично ратовало

с Аустријом, али иза кулиса је шуровало с њом и преко својих агената, као што ћемо даље видети, водило тајне преговоре.

Чим је Црна Гора ступила у рат с Аустријом, за команданта ловћенског одреда био је постављен син краљев, књаз Петар. Аустријанци су одмах без боја очистили Будву, Спич и Приморје до близу которских утврђења. Ловћенски командант се са својим штабом настанио у Будви, на домаку аустријских метака, нарочито с флоте. Али га они ипак никад нису узнемирили. То није била никаква случајност. Све је то тако удешено било. Ловћенски командант је стално стајао у вези с аустријском главном командом у Котору. Он је чак имао телефонску везу с њом. Врховна команда с Цетиња, пошто је стекла уверење, да ова веза постоји, у споразуму с министарством унутрашњих послова, послала је секретара поменутог министарства, да учини ислеђење. Констатовано је, да је веза постојала, али да се не би компромитовао командант ловћенског одреда даља је истрага прекинута и до суђења није дошло.

У Котору се за све време налазио као командант једне тврђаве један аустријски мајор, шура познатог италијанског новинара Балдађија, који је имао *carte blanche* од ловћенског команданта: могао се састајати са својим шуром, примати вести и новине од њега и давати их команданту, да их овај по потреби растура по војсци. Ово је нарочито чињено, кад су Немачка и

Аустрија отпочеле офанзиву противу Русије 1915. год. и уопште, кад су савезници трпели ма какав неуспех.

Кад је пала Варшава, по тврђењу Србина из Грбља (Бока Которска), Стева Михијеља, ловћенски командант наредио је, да се Будва окити, наводећи, да су Руси добили једну велику победу. Мало, пак, доцније, кад су Аустро-Немци и Бугари напали и Србију и кад су Бугари ушли у Скопље, поменути ловћенски командант, свирао је бугарску химну. Сведоци су за ово и црногорски војници, и бокешки добровољци, који су се тада у Будви налазили, као и читаво становништво Будве. Лети, пак, исте године ловћенски командант састајао се између Будве и Котора, у Грбљу, с цуковником Хупком, пређашњим аустријским војним аташеом на Цетињу, који је, као што смо видели, играо врло значајну улогу у скадарском питању, и водио с њим преговоре. Хупка се у ово доба налазио на аустријском фронту против Италије и отуда је нарочито позван ради ових преговора.

Ондашњи црногорски министар спољних послова, Петар Пламенац, даје своју поштену реч и тврди, да је он за овај састанак тек доцније сазнао, и да су ови преговори вођени без његова знања, али, ипак му то није сметало да продужи и даље министровати, као што су продужили и његове остале колеге, и пошто се сазнало за те преговоре.

У јулу 1915. год. црногорски престолонаследник пошао је с Цетиња, под изговором да је болестан. Путовао је преко Скопља и Солуна, па је био и у Атини,

где је срдечно дочекан. Није та посета била случајна. Баш онда, кад се спремао катастрофа српству, ео ipso и Црној Гори, он је преговарао с грчким сувереном, који је онако часно испунио своје савезничке обавезе према Србији!

Пошто је дошао у Италију, он је продужио преговоре с Немачком и Аустријом преко свог пуномоћника, једног црногорског почасног конзула, Италијанца. Од стране Немачке био је опуномоћен барон Бернсдорф, директор неке немачке банке. У овим преговорима примао је учешћа и књаз Билор, пређашњи амбасадор Немачке у Риму, који се сада бавио у Швајцарској. Споразум је постигнут. Догађаји, који су се после збили, за ово су доказ.

Пошто су преговори завршени, црногорски престолонаследник послао је на Цетиње писмо по свом нарочитом изасланику, Алекси Мартиновићу, црногорском консулу у Скадру, и известио о резултату преговора.

Аустро-Немци и Бугари напали су Србију и окупирали је. На Цетињу се тајно ликовало. Међутим, Црногорци су се храбро борили нарочито они одреди, који су се налазили на истоку, северу и северозападу Црне Горе, и успешно сузбијали непријатеља.

29. (16.) децембра, кад непријатељ још не беше ступио на црногорско земљиште, у Монтекарлу одржат је концерт у корист црногорских рањеника и добеглица из Босне и Херцеговине, под заштитом црногор-

ског престолонаследника. Том приликом био је упитан престолонаследник :

— Шта ће бити с Црном Гором, кад је ево већ цела Србија од непријатеља окупирана?

Престолонаследник је одговорио :

— Немачки цар рекао је књазу Мекленбург-Стреличком, да ће Црна Гора бити поштеђена и да она неће бити уништена, а то што њемачки цар рекне за Аустрију је закон.

„У фебруару (1916. год.) — додао је престолонаследник — ја се враћам на Цетиње“.

Црногорски престолонаследник био је сигуран, да Црна Гора неће бити окупирана, а тако су исто сигурни били и на Цетињу. Црногорска је влада у новембру чак издала наредбу својим делегатима, који су се налазили у Италији и Француској ради снабдевања црногорске војске, да се одмах поврате у Црну Гору, јер је нашла да су непотребни да и даље остану на тим положајима?!

Тако је све, апсолутно све, спреmano за катастрофу Црне Горе, за њену срамну капитулацију.

Мало пре ових догођаја, у мају 1915. године, у Швајцарској, један познати дипломата, који стоји у тесној вези и с бечким дипломатским круговима и с Цетињем, у разговору, једном приликом, о страшној аустријској катастрофи, коју јој је у новембру 1914. год. нанела храбра српска војска, упитао је:

— Знате ли, ко се онда (у новембру 1914. год.) највише радовао пропасти Србије?

— Фрања Јосиф, цар аустријски, који јој је и рат објавио — одговорено му је.

— Не, одговорио је дипломата: пропасти Србије највише се онда радовао краљ црногорски.

Овај разговор подсетио нас је на један други, вођен с једним угледним државником црногорским, који је стајао у најтешњим везама с црногорским двором.

„Једног дана, приповеда поменути државник, за време балканског рата, био сам код краља на Реци Црнојевића. Ту се налазила цела краљевска породица, и проводили смо време у разговору. Баш у тај час стиже краљу брзојав једног команданта црногорске војске у Новопазарском Сандаку, којим извештава, да се састао с братском српском војском, и да њихову одушевљењу и радости није било краја. По прочитању овог брзојава, један члан краљевске фамилије узвикнуо је: „Nous sommes perdus“. Краљ није ништа рекао на ову приредбу, јер је лукав па се прикривао.“

Кад су, пак, Бугари ушли у Ниш, и српска се влада преместила у Краљево, црногорски краљ је послао једном свом министру брзојав, у ком се подсмевао мученичкој погибији Србије и изражавао осећаје радости за њену катастрофу.

После овога, кад су српски краљ, српска влада и српска војска у одступању већ били у Призрену, он је послао истом министру други брзојав, у ком се поново

подсмевао и исказивао осећаје радости поводом пропасти и окупације Србије.

Све ово изгледа просто невероватно, али су, на жалост, све ово факти, који се баш сада морају изнети. Јер то захтевају наши народни интереси, то захтева правда; то је не само наше право, него је то и право и дужност. Тек на овај начин ми ћемо се одужити аманетима наших предака, који су за своју земљу животе своје полагали; тек тако одужићемо се сенима својих мученика, који су издајнички непријатељу предали, и скинути љагу с оружја и поносног црногорског имена.

Катастрофа.

Краљ црногорски са сва три своја сина спремао је катастрофу Црне Горе. Они су веровали у победу наших непријатеља и надали се, да ће помоћу њих, а на рачун Србије, доћи до остварења својих себичних циљева. Према томе су удешавали своје држање, без обзира на опште српске интересе.

Док су два сина краљева водила преговоре с непријатељем, дотле његов трећи син, књаз Мирко, протурао је, и лично и преко својих агената, рђаве гласове у војсци о пропасти Србије, о поразу појединих одреда црногорске војске, о побунама, о разилажењу војника својим кућама, о неуспесима савезника и славним победама непријатеља и т. д.

Краљ је, међутим, за ово време, шиљао прокламације народу и уверавао га, да ће се борити с непријатељем до последње могућности, до последњег војника; да ће поћи пре у смрт него ли у ропство непријатеља.

У прокламацији од 11. (24.) новембра 1915. год., између осталог, казао је: „Свакоме нека је знано, да ће Црна Гора остати увек верна и следствена својим предањима, да је радија смрт него робовање, да јој је од свих добара и блага на свету најдража њена слобода. И ми ћемо најпосле победити... Ни једна стопа моје јуначке земље није још до данас ногом непријатељском погажена... Она ће се страшно и крваво бранити... Помоћи ће нам и наши велики савезници, чим се приберу и принареде... Народе, немој у првину духом клонути, него буди миран и присебан и следуј упуствима и наредбама, које ће ти моја влада назначити... — Чује ли се глас, да сам се и ја с мога стонога места пошентуо, онде ће бити мој престо, где ја будем, на врху које планине, откуда ћу гледати испод мога барјака чудесна дела руку мојих витезова... Веруј, народе храбри мој, у мене...”

Указом, пак, од 6. децембра, била је сазвана Народна Скупштина, у ванредни сазив, први пут од како је отпочет европски рат, и она се састала на Цетињу 12. децембра.

После бурних дебата и већања у тајним седницама, Народна је Скупштина једногласно донела одлуку,

да се следује примеру Србије и да се борба води до краја.

Испред самог пада Ловћена, краљ је брзојавио руском цару, и уверавао га, да ће се борити до последњег Црногорца.

У ствари све је ово било глумљење и завараваше народа и војске, како она не би избегла непријатељском ропству. Аустријски напад на Ловћен отворио је очи Црногорцима, али је било доцкан. Није се могло спасти ништа, јер су се догођаји муњевитом брзином развијали.

Ловћенски командант, књаз Петар, чим су Аустријанци почели напад, место борбе наређује, да се ништи артилерија, напуштају положаји и одступа пре него се непријатељ и примакао првим одбранбеним позицијама. Командант ријечке бригаде, бригадир Нико Пејановић одговара на ову наредбу, да непријатеља још нема и да не налази никакве потребе за одступање, јер би тим довео у тежак положај и остале црногорске бригаде, које су се налазиле на његова оба крила. После примедаба Пејановића, наредба за одступање је поновљена. Пејановић ипак није хтео одступити, него је тражио писмену наредбу. Добио ју је и одступио је. Напустиле су, без боја, одбранбене положаје и остале бригаде и одступиле.

Тако би напуштен Ловћен и све ловћенске позиције, по природи најјаче у Црној Гори, па, може бити, и на свету, без потребе, без борбе. Тако је командант ловћенског одреда, који сад ужива гостопримство пле-

мените и поносне Француске, јуначки вршио своје савезничке обавезе према савезницима и српске према српству!

Све се ово догодило у часу, кад се остала црногорска војска на истоку и северу Црне Горе храбро борила с Аустријанцима и сузбијала њихово продирање, штитећи лево крило херојске српске војске, као и своју једину одступницу ка Скадру, која јој је предајом Ловћена била прекинута, и она је морала, своје славом покривено оружје, свој поносну заставу приклонити пред аустријском заставом и поћи у ропство.

Пошто су Аустријанци заузели Ловћен, књаз Петар са својим шефом штаба, командиром Ломпаром, доцнијим делегатом за преговоре о миру, дошао је на Цетиње и реферисао краљу о стању одреда, којим је командовао. Он је покушао у том реферату, пошто је ту било још присутних Црногораца, који нису знали закулисну игру, да пред њима денунцира и окриви за катастрофу црногорску војску, као да она није хтела да се бије, да је напустила положаје и самовољно пошла својим кућама.

„Војска неће да се бије, реферисао је њен жалосни командант. Црмничка бригада је напустила Ловћен и пошла кући, а такође Цеклињани, Његуши и др.“

Краљ је мирно саслушао овај вајни реферат, па је рекао:

— Добро, идите. Имам ја војске. Биће се Црногорци.

После овог краљ иде са својом свитом на Пресјеку, последњу одбранбену позицију Цетиња, сретa бригадира Пејановића с војском која одступа и каже му:

— Издајниче, Бранковићу, што ме издаде, зашто предаде Ловћен?

— Нисам ја издајник, одговара Пејановић, него си издајник ти и твоји синови, јер сте ви наредили, да војска без боја и потребе отступи.

Кад је краљ видео, да му је ова игра испала врло ружно, љутито је рекао:

— Пустите ме, идем да погинем.

Бригадир Пејановић је додао:

— Пустите га, пустите; не браните му.

Пратња и перјаници добро разумеше свога господара, па задржаше аутомобил. Тако он не погибе, него се поврати на Цетиње и оде у Подгорицу, где продужи своја започета славна дела.

Аустријанци заузму и Цетиње без сваке и најмање борбе. Црногорска влада, која се такође преместила у Подгорицу, послала је нарочитог изасланика, пређашњег министра спољних послова, П. Пламенца, да се извести, зашто су Црмничани напустили Ловћен без боја и разишли се својим кућама? Владин изасланик, Пламенац, по повратку из Црмнице, рапортирао је влади, да му је командант црмничке бригаде показао писмену наредбу врховне команде с Цетиња, да напусти позиције, распусти војску и иде кући. Ова је наредба

с Цетиња издата по телефону, а телефониста ју је на писмено предао команданту.

Даља се истрага није водила, из обзира према врховном команданту.

За све ово време, приповеда један угледан државник црногорски, краљ је био потпуно миран и расположен. „Чак 29. децембра, пошто је пао Ловћен — продужује поменути државник — краљ ми је рекао: „Црна Гора неће проћи рђаво, као што је прошла Србија“, али ми више ништа није хтео објаснити, јер није био искрен према мени.“

Како и да није миран, кад је све испало по ута-наченом плану и кад је у перспективи било остварење себичних циљева и рачуна. Требало је само напред и напред се ишло. Још пре ових катастрофалних догађаја Цетиње је издало најстрожу наредбу властима у Скадру, да никог, апсолутно никог, из Црне Горе не пусте, да избегне, и како власти, тако и специјални цетињски агенти, ову су наредбу ревностно вршили, тако да ни једног црногорског војника избегло није, нити је могло избећи.

Чак одред од 5000 Црногораца, који се налазио у Скадру и Медови, и који је врло лако са српском војском могао одступити, пошто је имао довољно и хране и муниције, добио је наредбу, да иде у унутрашњост, те је и он допао аустријскога ропства. Једном речи, циљ је био да нико не избегне ропства и није га избегао. Цетиње је у том потпуно успело.

Тражење мира.

Сав споменути рад крунисан је тим, што је црногорски владар, и преко своје владе и сам лично, тражио мир од Аустрије.

31. децембра он је упутио аустријском цару, сад већ покојном, Фрањи Јосифу, овај брзојав :

„Величанство,

Пошто су Ваше трупе данас ушле у моју престоницу, то је црногорска влада принуђена, да се обрати Вашој царској и краљевској влади с молбом за примирје и склапање мира између државе Вашег ц. и кр. Величанства и моје земље.

Пошто би услови срећног победника могли бити сувише строги, то се унапред обраћам Вашем Величанству, молећи Вас, да се заузмете, како би се склопио частан мир, који би био достојан једног народа, који је увек уживао Вашу високу благонаклоност, Ваше поштовање и симпатије. Ја се надам, да Ваше племенито и витешко срце неће допустити да тај народ претрпи никакво незаслужено унижење.“

По преговорима, који су претходили тражењу мира, Аустријанци су требали да заузму Ловћен и ту да се зауставе. Али догађаји, који су наступили после преговора, изменили су ситуацију, и Аустријанци су хтели да је искористе. Пред њима је била српска војска и они су хтели да је униште. Пошли су напред, заузели Цетиње, Бар и цело Приморје, али нису стигли

циљу. Храбра српска војска, без обзира на умор и оскудице, које је у свему трпела, успела је избећи пораз и била је спасена. Краљ црногорски је помислио, да је преварен од старих пријатеља из Беча, па је 6. јануара 1916. год., тајно из Подгорице побегао. Кад је био у Скадру, узвикнуо је: „Преварише ме Аустријанци“.

Пре свог бегства држан је фамилијарни савет, на ком је решено, да књаз Мирко с књазом Петром остане у земљи и да продуже започети посао с Аустријом, а краљ сам да побегне, али у последњем часу овај је план био измењен, те је с краљем пошао и књаз Петар, а код Аустријанаца је остао само књаз Мирко. Из Скадра је краљ црногорски дошао у Бриндизи, у Италију, а одатле у Француску.

У Бечу су јако жалили, што им умаче верни пријатељ. Позитивно се зна, да су тамо намерни били да учине како су пре уговорили, али је у питању била српска армија, која им је, као што добро памте, толике поразе нанела, па су моментално заборавили на обећање и на уговор с црногорским владарем: циљ оправдава средства.

„Ми смо грдно погрешили, жалио се грчком посланику на Цетињу фамозни Хунка, што смо пустили краља црногорског да умакне“.

Тако је трагично завршила своју славну историју поносна Црна Гора, и Црногорци су, захваљујући себичној политици свога краља, морали поћи у срамно роштво.

„Великаши, проклете им душе,
 На комаде раздробише царство,
 Српске силе грдно сатријеше;
 Великаши, траг им се утро,
 Распре сјеме посијаше горко,
 Те с њим племе српско отроваше,
 Великаши, грдне кукавице,
 Постадоше рода издајице!
 О проклета косовска вечеро,
 Куд та срећа да грдне главаре,
 Све потрова и траг им утрије,
 Сам да Милош оста по сриједи,
 Са његова оба побратима,
 Те би Србин данас Србом био
 Бранковићу погано кољено,
 Тако ли се служи отечество,
 Тако ли се цијени поштење?

Историјски се догођаји често пута понављају.

Познат је историјски факт, да је српско царство раздробила и упропастила српска властела и великаши, чији је најизразитији представник био Вук Бранковић.

Сав српски народ с тугом се сећа Косова, а с проклетством спомиње Бука Бранковића и српске великаше, који на комаде раздробише царство, па је песник нарочито и хтео, да ово истакне у добу најјачега народнога покрета за ослобођење и уједињење.

Идејом ослобођења и уједињења српства и јужног словенства уопште, у ово доба, кад је владика Његуш тако певао (око половине прошлога века), више него икада пре, запојена су била, уз Србе, и наша браћа Хрвати, Словенци, па и Бугари, и сви тадањи њихови културни и најистакнутији народни људи примали су активна учешћа у овом националном покрету.

Бесмртни песник, разуме се, није тада могао ни замислити, да ће, после пола века, од овог свеопштег народног покрета за ослобођење и уједињење, и Ловћен, српски Олимп, српски дијамант, како га краљ Никола једном, у песничком надахнућу назва, напуштен бити без боја и предат непријатељу, а црногорска војска, која га је бранила, у најкритичнијем моменту за српство, заведена за Голеш-планину тако, како ниједан црногорски војник не би могао избећи срамоту и робовање.

После катастрофе.

Догођаји који су се збили у Црној Гори, нарочито у најновије време, најочитије испољавају дволичну политику краља црногорског: одржаваће с једне стране пријатељских веза с непријатељима, Бечом и Берлином, а с друге са савезницима, да би, на тај начин, после могао прићи оној страни која буде победила. Стога је он поделио улоге са својим синовима тако, да је свог средњег сина, књаза Мирка, оставио у Црној Гори, да продужи те пријатељске односе с Аустријом и Немачком, а он је сам, у последњем часу, побегао савезницима, да чека, док теразије ратне среће не претегну на једну или другу страну. Најмлађи му пак син, књаз Петар, злогласни командант ловћенског одреда, по овом фамилијарном договору, требао је такође остати у Црној Гори с књазом Мирком, да би, како на савезничкој, тако и

на аустро-немачкој страни били по двојица, али је ова комбинација у последњем часу промењена, те је књаз Петар пошао с оцем.

Пошто је Србија онако трагично завршила и била окупирана од непријатеља, без сумње, нико озбиљан није ни помишљао, да би се Црна Гора сама могла одупрети аустријској навали, па да је имала у изобиљу и хране и муниције. Овде се истиче друго питање, које је претходило катастрофи и Србије и Црне Горе и које је много значајније. Црногорски краљ, његови синови и дворска камарила много пре катастрофе преговарали су с непријатељима Србије и српства и наших савезника. На основу тих преговора предат је Аустријанцима Ловћен без боја, и, на тај начин, извршена издаја према храброј црногорској војсци, која се у то време очајнички борила на северу и истоку Црне Горе, и која стога није могла одступити са српском војском, јер је њена одступница предајом Ловћена била прекинута.

Дакле, није тачно да је црногорска војска допала аустријског ропства стога, како тврди краљ црногорски у својим мемоарима (*Je sais tout*, јануарска књига), што није имала хране и муниције. Још је мање тачно то, као да Црногорци нису хтели да се бију, како их је покушао денунцирати командант ловћенског одреда, пошто је Ловћен предао Аустријанцима.

Напротив, црногорска је војска допала ропства стога, што јој га је спремио њен врховни командант са својим синовима и дворском камарилом. - У овом је

њихов смртни грех, који они ни чим искупити не могу; у овом је сва тежина њихове кривице; овде се крије њихов злочин, који су они извршили и према Црној Гори, и према Србији и српству уопште, па и према нашим савезницима.

Српска војска била је и гладнија и изнуренија од црногорске, па је она ипак, већим делом баш преко Црне Горе, прешла и избегла аустријско ропство. Тим пре и много лакше, то је исто могла учинити и црногорска војска, само да је то хтео и желео краљ црногорски, јер је оскудица није спречавала, нити је могла спречити, пошто је тек тада прикупљена била сва летина, и сваки је Црногорац од куће могао узети хране за неколико дана, као што ју је већином узимао и у току читавога рата.

Није било оскудице ни у муницији, јер су Црногорци пропорцијално и ње више имали, него што ју је тада имала српска војска.

После свега досада казаног, природно је било надати се, да ће се краљ црногорски у дванаестом часу тргнути и напустити пут, којим је до сада ишао, ревностно помаган политичким спекулантима који су му стално „уз колено седели“, па поћи путем, који води срећи и Црногораца, и народа српскога.

Али, на жалост, он је баш сада, више него икада, повео кампању против најбитнијих интереса Црне Горе, па прикупља око себе туђинске агенте, који, јасно је, раде на њену штету: удружио се с непријатељима

српства и чини све могуће само да она не уђе у српску заједницу, него и даље да остане његов спахилук, а Црногорци бесправно спахијско робље без грађанских и политичких права и слобода, а с тешким само дужностима; да буду без државе, без домовине; да беже по белом свету од немила до недрага; да свој драгоцен капитал, радну снагу, троше у туђини; да скапавају и умиру у американским рудницама.

За остварење овог пакленог плана за Црну Гору, најенергичније се заузела и влада краља црногорског, која најмање може репрезентирати Црногорце и ма што у њихово име радити, јер уз то што она нема народнога поверења, она нема ни потребних подобности, да може бити једна влада, с којом би се и најмање могло рачунати и којој би се могли поверити народни послови. За ово се има и сувише много доказа. Веома је потребно споменути на овом месту неколико најновијих званичних докумената, већ јавности преданих, који најбоље карактеришу политику краља црногорског и после катастрофе Црне Горе.

Пређашњи председник министарства и бивши народни посланик, Л. Мијушковић, у априлу 1916. год. поднио је краљу оставку на свој положај. Краљ, уважавајући оставку Мијушковићеву, покушао је бацити на њега сву кривицу за катастрофу Црне Горе.

20. маја Мијушковић је одговорио краљу на ову оптужбу. У том одговору, између осталог, стоји ово:

„Од почетка Ваше владавине до данас нисте успели да добијете ни једног искреног пријатеља у Европи, због Вашег непрестаног кокетирања час с једним, час с другим. Шта више, Ви сте проиграли и поверење велике Русије, које смо уживали, за што, мислим, не треба набрајати доказе.

Ви сте, Ваша фамилија и Ваша дворска камарила, довели Црну Гору до овога банкротства, а не никада политика ма које биле владе, од почетка Ваше владавине.

Ево за ово доказа :

Сваки члан Ваше фамилије сматрао се позван да води државну политику. По Вашој су жељи вођене противнародне агитације у земљи. Онда долазе: авантуре Вашег сина књаза Мирка у земљи, за време рата; састанци Вашег сина књаза Петра с пуковником Хупком у Грбљу; преговори Вашег сина и престолонаследника Данила, преко г. Карминатија, с грофом Бекендорфом, повереником централних сила и још толики други смртни грехови, које сте учинили Ви, Ваша фамилија, а и Ваша камарила, које не морам све наводити. Ето, то је једино што је упропастило Црну Гору и довело је до банкротства.

Ви сте, дакле, за све морални виновник, а ја могу бити само један преварени, мали Ваш саучесник.“

Пређашњи министар правде у Радовићеву кабинету, Јанко Спасојевић, народни посланик, 25. нов. 1916. год. такође је поднио оставку, у којој је казао:

„Разговор с Њ. В. краљем учинио је на мене силан, тежак, болан утисак. Ја сам из усти Њ. В. краља чуо страшне речи, да он не само што неће потпомоћи извођење нашег националног програма, уједињење српства, ком је циљу српски народ још од пре Косова тежио и за који је потоке своје крви пролио, па их и сада пролива, него да ће, напротив, чинити све могуће, да се до тог уједињења никако и не дође.

Ово је мени Њ. В. краљ казао, као свом министру, јавно, у присуству Њ. Кр. В. Књаза Петра, који је такође свечано и јавно изјавио, да, кад би Њ. В. краљ и радио на уједињењу српства, он то с престоноследником не би никада допустио.

Ја сам и досада незадовољан био нашим радом и министровањем, као што сам Вам то, Г. Министре Председнице, толико пути изражавао, и имао сам пуно разлога, да већ давно даднем оставку на свој положај, али никада нисам могао замислити, да ће у извођењу нашег народног програма заузети баш овако гледиште Њ. В. Краљ, те сам досада трпио и чекао. Сад је, пак, дошао крај и моме стрпљењу и моме чекању, јер после овакве изјаве једног Србина, владара, и сина му књаза, којом се циља, ни мање ни више, него на уништење наших националних задатака, ја више ни као министар, ни као јавни радник и народни посланик, ни као Србин, ни као Црногорац, не могу и не смем остати миран посматрач свега овога, него морам јавно, легалним путем, отпочети најенергичнији рад на извођењу нашега

народнога програма, на ком сам радио, колико сам био у стању, читавога свога живота. Ово је моја коначна одлука.“

29. децембра поднео је оставку председник министарства Радовић, који је између осталота казао :

„Неумитни ток догођаја, који се данас одигравају на светској позорници, између осталог, неизбежно воде к ослобођењу свих југословенских елемената, или бар, у најгорем случају, целокупног српског народа, чега је природна последица остварење вековних тежња и завештаја Србинович, т. ј. његово коначно уједињење.

По мом мишљењу и тврдом убеђењу, остварење тога сна, освитак тога дана, близу је.

Сматрајући као једини и спасоносни пут овај, који води к уједињењу свих Срба, а по могућности и Јужних Словена, слободан сам умолити Ваше Величанство, да би изволело написати једно својеручно писмо Њ. В. Цару руском, у коме би изволело изјавити, да је вољно, да се у најкраћем времену предузму потребни кораци на споразуму с владаром и владом братске нам краљевине Србије, као и представницима осталих југословенских земаља, у питању уједињења и к истом и приступи...“

Цитирани документи јасно цртају досадашњу политику краља црногорског, као и његове погледе на наше национално питање. Њих су писали људи, који су заузимали највише и најугледније положаје у земљи и примали активна учешћа у државно-политичком животу

Црне Горе. Сад смо начисто; сад јасно знамо шта је краљ црногорски радио, шта хоће и шта жели, а то нам је сада потребно знати у овим судбоносним данима за наше племе уопште. Специјално за нас Црногорце је ова јасноћа потребна, јер су у питању наши најживотнији интереси. Одсада ћемо ми сами да будемо ковачи своје среће; ми ћемо сами да решимо своје народно питање онако, како то захтевају наши интереси.

Сав српски народ жели и тражи уједињење. То желимо и тражимо и ми Црногорци, јер се у томе састоји остварење наших народних задатака, за које смо се, свако ће нам то признати, храбро борили много векова. Уједињење са Србијом и српством Црној Гори нико не натура, како то тврди краљ црногорски у својим мемоарима, него га она сама жели и безусловно тражи.

Црна Гора то сада тражи тим пре још и зато, што су узроци, због којих се она досада није могла ујединити са Србијом, престали егзистирати уништењем Турске у Европи и додиривањем њихових политичких граница; што у састав српства улазе српска Босна и Херцеговина, као и остале српске провинције, које су се досада налазиле под Аустријом, и што данас не постоји апсолутно никаквога, ма и најмањег, оправданог разлога да и она не уђе у ту српску заједницу, којој је вазда и неразднојно припадала.

Закључак.

Постанак Црне Горе, као једне самосталне српске државице, с једне стране изазвале су несрећне прилике, у које је запао српски народ после пропасти царства на Косову 1389. год. и после губитка последње независности, а с друге, освајачка политика Аустрије, која је једнако тежила Истоку (Солуну и Цариграду) и која стога није допустила да се Србија и Црна Гора уједине.

Шака Срба Црногораца, која се затекла у доба пропасти српске државе у планинским неприступним пределима Зете, где су после почеле тражити склоништа од турских зулума и избеглице из осталих српских крајева, ступила је крајем XVII. века у отворену борбу против Турака и славно је одиграла улогу у историји српскога народа, али она, које због неплодности земљишта и других незгода, а које због злог режима, нарочито у последње време, није била у стању створити и једну уређену државицу.

Један од битних услова за стварање државе јесте добро економско стање народа. Црна Гора, уз своје врло малобројно становништво (око непуно 180.000), није имала баш овога главнога услова.

Она је и данас једина држава у Европи, која, кривицом несрећног режима, нема ни једне своје фабрике, те зато своје сировине у бесцење продаје у иностранству, а после их прерађене десетороструко

купује и у земљу увози, тако да црногорски извоз стоји према увозу као 1 : 4.

Осим тога у Црној Гори не постоје никакве индустрије, нема никаквих заната, нема никаквих културних, добротворних или здравствених установа; нема саобраћајних средстава, која би дала полета развићу трговине и радиности; не постоји ни приватне, ни државне иницијативе, и отуда и сва наша заосталост у сваком погледу.

Поред тога, неопходно је и овде истаћи, да Цетиње нарочито није хтело ни желело, да Црногорци буду материјално осигурани, те је стога спречавало сваку приватну иницијативу, јер је тежило само једном: да свакога стави у зависност од себе и држи у потпуној послушности и потчињености.

Уз ово, Црна Гора је била презадужена и до балканског рата, а да и не говоримо о задужењу које ће јој донети овај раг и о њеном садашњем упропашћењу.

С обзиром на изложено, очигледно је за свакога, да Црна Гора, па ма колико да се прошири, с економског гледишта, као самостална јединица, никако опстати не може. Не може она никако опстати, као независна ни с политичког гледишта, јер она ни за то нема никаквих услова.

У осталом, српски народ у Црној Гори неће и не тражи никакве ни политичке, ни економске подвојености од своје браће из Србије и осталих српских покрајина, јер је он кост од кости и крв од крви тога истога на-

рода, него, напротив, категорички захтеva остварење својих националних задатака: потпуно уједињење са Србијом и Српством.

То су жеље читавог народа српског у Црној Гори, то су његови народни идеали, за које је он још у стању да се бори и бориће се против свакога, док до њихова остварења не дође.

Да се Црна Гора не уједини са Србијом и српством уопште, то само могу тражити њени највећи непријатељи и они, који су је и досада упропашћавали и морално и материјално.

Баш овај велики европски рат најочитије је показао српском народу, какву и колику вредност има за њега и његову будућност уједињење Црне Горе са Србијом, јер, да су оне уједињене биле не пре, него после балканског рата (1912 год.), данас би његова судбина била куд и камо и боља и друкчија.

Више је него сигурно, да би Србија у овом случају, кад се овај страшни рат отпочео, имала, ако не везу железничку с Јадранским Морем, а оно бар добре колске путове, те би на тај начин спасла још један добар део своје војске и огромни војни материјал, који је делом уништен, а делом пао у руке непријатеља.

Осим тога, ми бисмо данас имали још 30—40.000 храбре црногорске војске, јер краљ црногорски не би имао могућности, да преговора и тражи срамни мир од Аустрије и на онакав јој начин предадне Црногорце, него би они, као саставни део српске армије, заједно

с овом одступали и не би допали ропства. Уз то, може се с позитивношћу тврдити, да, у овом случају, Аустријанци не би могли ни освојити тврде ловћенске и скадарске позиције, јер би њих бранила заједничка српска војска, и врло је јасно, какав би значај ове позиције имале за српство и савезнике, да се сад налазе у српским рукама. Српска би армија одавде увек била опасност за Аустрију, а то би јако олакшало акцију на солунском, па и на свима другим фронтима.

Није потребно напомињати, да би се у овом случају налазила у српским рукама и сва Албанија.

Све ово добро схвата сав српски народ, а нарочито народ српски у Црној Гори, и он никада неће опростити виновнику, који није допустио, да се изврши уједињење Црне Горе са Србијом одмах после балканског рата, кад су се дотакле њихове политичке границе и кад није било никаквих сметња за ово уједињење, сем личних амбиција и циничкога егоизма.

Црногорци ће још мање опростити виновнику који их је завео за Голеш-планину и који чак смета, да се ово уједињење бар сада изврши.

Из ове мале сличице сав цивилизовани свет ће јасно увидети, да Црна Гора нема ни економских ни политичких услова да и даље постоји као друга независна српска државица; да најбитнији интереси народа српскога у Црној Гори захтевају, да она уђе у српску заједницу, којој ће се, по општим и заједничким жељама, придружити и наша браћа по крви и језику Хр-

вати и Словенци. То захтевају не само наши општи национални интереси, него и интереси мира и реда саме Европе, јер стварањем на Бакланском Полуострву једне јаке српско-хрватско-словеначке државе за свагда ће се стати на пут тежњама и продирању немачко-аустријском на Исток.

Српски народ, који се више од пет векова налазио под страшним турским јармом, који је вечиту борбу водио са својим варварским освајачем, који је клат и убијат до истребљења, који је у балканском и овом светском рату поднео највеће жртве, има право бар сада на своје потпуно уједињење, за којим је он вечито тежио, па и сада тежи и бори се.

Само непријатељи српства уопште и Црне Горе посебно, непријатељи реда и мира, непријатељи грађанских и политичких слобода, непријатељи цивилизације и народног благостања, само српски непатриоти и мрски себичњаци могу проповедати и тражити рестаурацију Црне Горе, одељено од Србије и српства.

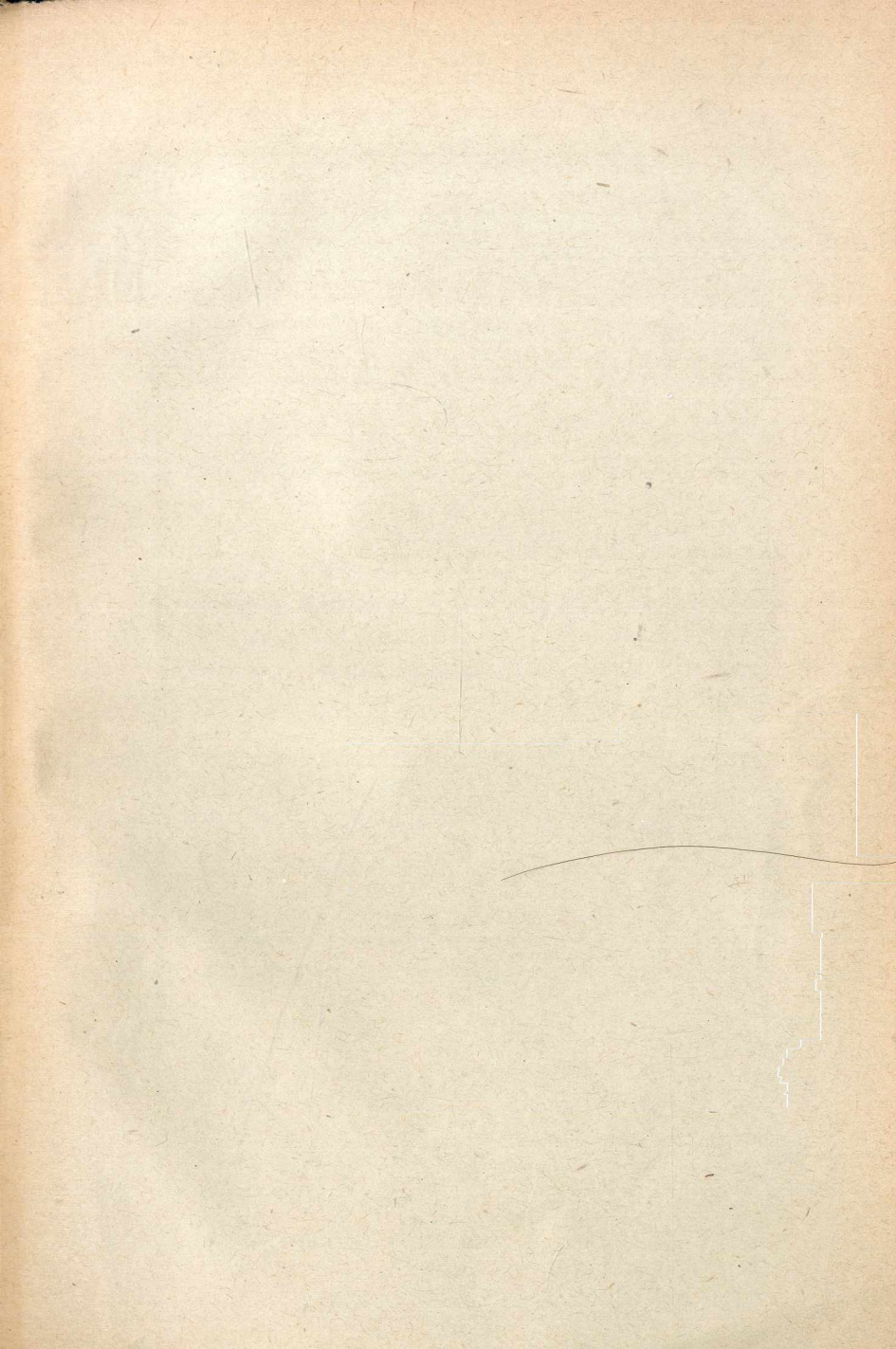
Српство уопште, а напосе српски народ у Црној Гори, апелује на своје моћне савезнике и њихову правичност, да не допусте, да Црногорци поново падну у тешко ропство и да буду бесправно робље, него да му помогну доћи до свог народног јединства, до кога су још давно дошли други срећни европски народи.

Српство, а особито Црна Гора полаже наду на италијанску нацију, као своју непосредну сусетку, која најбоље зна вредност народног уједињења, и верује да

потомци великог Кавура и бесмртног народног хероја Гарибалдија неће сметати извођење нашег народног програма: уједињење Црне Горе са Србијом и осталим српским покрајинама.

Напоследку, виши интереси италијанског народа и политичка мудрост његове дипломације неће допустити, да Италија буде на Балкану наследница одвратне аустријске политике, политике тлачења и освајања.

Уједињена Србија биће најзнатније тржиште италијанских производа, најискренији природни савезник Италије и најревноснији чувар заједничких политичких и економских интереса на Балкану.



Садржај.

Историјски преглед.

Увод	Стр.	3
Постанак српске државе	«	4
Српско царство	«	5
Појава Турака	«	6
Пропаст државе српске	«	7
Постанак и пропаст Црне Горе	«	8
Укидање српске патријаршије	«	9
Борба с Турцима	«	9
Ослобођење Србије	«	12
Црна Гора — друга српска др- жава	«	12
Постанак црногорске династије	«	14
Администрација и судство	«	15

Општи поглед на различне гране народног живота.

Економско стање	«	18
Финансијско стање	«	20
Просвета	«	24

Најновије доба.

Реформе	«	31
Даривање устава	«	32
Црна Гора краљевина	«	37
Буџет	«	39

**Дволична политика владара
црногорског**

« 42

Најновији ратови.

Балкански рат	«	48
Европски рат	«	50
Катастрофа	«	56
Тражење мира	«	62
После катастрофе	«	65
Закључак	»	73

